

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง "การศึกษาวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชนกับอิทธิพลของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร" ได้ประมวลทฤษฎีและแนวคิดเพื่อเป็นกรอบในการวิจัย คือ

1. แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้
2. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม
3. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรม
4. แนวคิดเรื่องเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร
5. แนวคิดเรื่องการยอมรับนวัตกรรม
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้

นักจิตวิทยาและนักการศึกษาได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ กล่าวคือ

คิมเบลล์และการ์เมอซี (Kimble and Garmezy) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร โดยเป็นผลจากการฝึกฝนเมื่อได้รับการเสริมแรง มิใช่เป็นผลจากการตอบสนองตามธรรมชาติที่เรียกว่า ปฏิกริยาสะท้อน (คิมเบลล์และการ์เมอซี อ้างถึงใน อารี พันธุ์มณี, 2540: 85)

ครอนบัค (Cronbach) สรุปว่า การเรียนรู้เป็นแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลเนื่องมาจากประสบการณ์ที่แต่ละคนไปประสบมา (ครอนบัค อ้างถึงใน อารี พันธุ์มณี, 2540: 85)

จะเห็นได้ว่า การเรียนรู้เป็นผลของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร อันเนื่องมาจากการฝึกฝนหรือได้รับประสบการณ์ อีกทั้ง บลูม (Bloom) ยังได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดการเรียนรู้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น (บลูม อ้างถึงใน อารี พันธุ์มณี, 2540: 86)

1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ความเข้าใจ และความคิด (Cognitive Domain) หมายถึง การเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสาระใหม่ก็จะทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้มากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมอง
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก ทศนคติ ค่านิยม (Affective Domain) หมายถึง เมื่อบุคคลได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ก็ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกทางด้านจิตใจ ความเชื่อ ความสนใจ
3. ความเปลี่ยนแปลงทางด้านความชำนาญ (Psychomotor Domain) หมายถึง การที่บุคคลที่เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้านความคิด ความเข้าใจ และเกิดความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม ความสนใจด้วยแล้ว ได้นำเอาสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปปฏิบัติ จึงทำให้เกิดความชำนาญมากขึ้น

นอกจากนี้ ชูชีพ อ่อนโคกสูง ได้กล่าวอีกว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบพื้นฐานอย่างน้อย 4 ประการ คือ (ชูชีพ อ่อนโคกสูง อ้างถึงใน อารี พันธุ์มณี, 2540: 89)

1. แรงจูงใจ (Motive) ในขณะที่มีชีวิตอยู่ ร่างกายย่อมมีความต้องการต่างๆ เมื่อใดที่ร่างกายเกิดความต้องการหรือเกิดความไม่สมดุลขึ้น จะมีแรงขับ (Drive) หรือแรงจูงใจ (Motive) เกิดขึ้นภายในอินทรีย์ ผลักดันให้สิ่งที่หายไปนั้นมาให้อวัยวะอยู่ในภาวะพอดี แรงจูงใจจึงเป็นตัวจักรสำคัญหรือเป็นต้นตอที่แท้จริงของพฤติกรรม
2. สิ่งจูงใจ (Incentive) สิ่งจูงใจเป็นสิ่งที่ลดความเครียดและนำไปสู่ความพอใจ นักจิตวิทยาเชื่อว่าสิ่งจูงใจจะเป็นศูนย์กลางหรือหัวใจของการเรียนรู้
3. อุปสรรค (Barrier or Block) อุปสรรคหรือสิ่งกีดขวางย่อมทำให้เกิดปัญหา ทำให้ผู้เรียนพยายามทำซ้ำหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เพื่อจะฟันฝ่าอุปสรรคนั้นไปสู่เป้าหมาย
4. กิจกรรม (Activity) กิจกรรมหรือการตอบสนองของอินทรีย์ เป็นส่วนที่จะทำให้ทราบว่าการเรียนรู้หรือไม่เพียงใด ช้าหรือเร็วอย่างไร และอาจใช้อ้างอิงไปถึงความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจที่ซ่อนเร้นอยู่ จะสังเกตเห็นว่าคนเรามักจะชอบประกอบกิจกรรมที่นำ

ความสำเร็จหรือความพอใจมาให้ช้าๆ อยู่เสมอ แม้ว่าจะไม่เจอปัญหาใหม่ๆ ส่วนกิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ไม่เคยนำความสำเร็จให้ นั้น มักจะหลีกเลี่ยง

นอกจากองค์ประกอบต่างๆ ที่กล่าวมาขึ้นต้นแล้วนั้น การจะเกิดการเรียนรู้ได้นั้น องค์ความรู้ต่างๆ ต้องผ่านกระบวนการจัดการความรู้ (Turban and Others, 2002) ด้วย หน้าที่ของกระบวนการจัดการความรู้จะมี 6 ขั้นตอนวนเป็นวงจร เหตุที่เป็นวงจรมันคือ องค์ความรู้คือพลวัตที่ถูกคัดกรองอยู่ตลอดเวลา

1. **ขั้นสร้างความรู้ (Create Knowledge)** ความรู้ถูกสร้างขึ้นตามที่มนุษย์ต้องการทำสิ่งใหม่หรือพัฒนาความชำนาญ ความรู้ของตน บางครั้งความรู้อาจมาจากภายนอกเข้ามาด้วย
2. **ขั้นจัดความรู้ (Capture Knowledge)** ความรู้ใหม่จะถูกยกย่องว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า และแสดงถึงความมีเหตุมีผล
3. **ขั้นคัดกรองความรู้ (Refine Knowledge)** ความรู้ใหม่จะถูกทำให้เป็นเนื้อหา เป็นสิ่งที่จับต้องได้ การที่มนุษย์จะเข้าใจได้นั้น ความรู้นั้นต้องมีความสอดคล้องกับตัวเขาด้วย
4. **ขั้นจัดเก็บความรู้ (Store Knowledge)** ความรู้ที่มีประโยชน์จะถูกจัดเก็บไว้อย่างมีเหตุผล เป็นแม่แบบ เก็บไว้เป็นคลังข้อมูลเพื่อให้ผู้อื่นใช้ได้
5. **ขั้นจัดการความรู้ (Manage Knowledge)** เหมือนห้องสมุดคือ ความรู้จะต้องทันสมัยเสมอ และมีความสัมพันธ์และเที่ยงตรง
6. **ขั้นกระจายความรู้ (Disseminate Knowledge)** ความรู้จะต้องหาได้ง่าย มีประโยชน์สำหรับทุกคนที่ต้องการ ทุกที่ ทุกเวลา

ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้จะกล่าวถึง ลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของบุคคล ซึ่งถือว่าเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคมนับตั้งแต่บุคคล ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน ในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมหนึ่งที่เกิดการเรียนรู้

1.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ(2537:7) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ว่า กระบวนการที่จะให้คนเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนต่อไปได้ สามารถจัดระเบียบความคิดและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ตลอดจนเรียนรู้ให้สามารถจัด

ความยากจน รู้จักรักษาตัวให้ปลอดภัยจากโรคภัยต่างๆ รวมทั้งรู้จักการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน และเพิ่มการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และประเทศอันเป็นการเรียนรู้ที่นอกเหนือการเรียนรู้เพื่ออ่านออกเขียนได้และคิดเลขได้

สีลาภรณ์ นาครทรรพ(2539:66) ได้ให้ความหมายในทำนองเดียวกันว่า หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ

อุทุมพร จามรมานและคณะ(2539:6) ได้ให้ความหมายที่ชัดเจนไปกว่า หมายถึง กระบวนการที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ซึ่งมีสาเหตุมาจากสิ่งเร้าหรือตัวกระตุ้น ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่แตกต่างออกไปตามสถานการณ์นั้น กระบวนการดังกล่าวคลุมการแก้ปัญหาและการให้เหตุผล

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541:69) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่า เป็นกระบวนการตามธรรมชาติในการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ในการดำรงชีวิตของคนและสัตว์

สุมน อมรวิวัฒน์ (2541:72) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชีวิตและสังคม เพื่อให้คนดี รู้จักคิดดี ทำดี มีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้มีนัยของการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในตัวผู้เรียนรู้ ภายใต้ประสบการณ์ของแต่ละบุคคล จนอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการฝึกหัดหรือประสบการณ์ของแต่ละบุคคลในเรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหา

1.2 วัตถุประสงค์ของกระบวนการเรียนรู้

ในกระบวนการเรียนรู้ ผู้เรียนจะมีวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ตามการศึกษาของ ไชริล โอฮูล (Cyril O. Houle) ที่ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง (Continuing Learners) จำนวน 22 คน ปรากฏว่าสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ (ไชริล โอฮูล อ้างถึงใน คมพล สุวรรณภูฏ, 2544: 20)

1. การศึกษาเป็นแนวทางเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างชัดเจน ซึ่งเรียกว่าเป็นวิธีการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเป็นหลัก (Goal – oriented)
2. รับการศึกษาหรือเรียนรู้ โดยไม่คิดว่าการศึกษามีความหมายที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหรือเป้าหมายที่ตนเองเข้าไปร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อื่น เป็นนักกิจกรรม (Activity – oriented) ไม่ค่อยสนใจเรียน แต่จะเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนการสอน
3. กลุ่มที่ตั้งใจเรียน (Learning – oriented) ที่มุ่งค้นหาความรู้เพื่อตนเอง

ผลการศึกษานี้ ค่อนข้างสอดคล้องกับที่ประเวศ วะสี กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของกระบวนการเรียนรู้ว่า ควรจะประกอบด้วย (ประเวศ วะสี, 2542: 31)

1. เรียนรู้เพื่อตัวเอง
2. เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง ทั้งที่ใกล้และไกล
3. เรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสิ่งนอกตัว และสามารถจัดความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของบุคคล มีวัตถุประสงค์เพื่อตัวเอง (Learning – oriented) เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเองทั้งใกล้และไกล (Goal – oriented) และเพื่อปฏิสัมพันธ์กับสิ่งนอกตัวในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Activity -- oriented) จำเป็นจะต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลสามารถจัดเป็นลำดับขั้นตอนได้ บนพื้นฐานของเนื้อหาสาระอย่างเดียวกัน แต่อาจแตกต่างกันหลากหลายกันได้ตามวิธีการบริบทแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมชุมชน และสภาพสิ่งแวดล้อม

1.3 ศาสตร์และศิลป์ของกระบวนการเรียนรู้

มาร์คอสม โนวลส์ (M.S Knowles) ได้เสนอแนวคิดในการจัดการเรียนการสอนสำหรับผู้ใหญ่ขึ้น (Andragogy) เป็นศิลป์และศาสตร์ของการช่วยเหลือให้ผู้ใหญ่ได้เรียนรู้ (The Art and Science of Helping Adults Learn) ไม่ใช่วิชาครูที่สอนเด็ก (Pedagogy) แต่เป็นการกำหนดทิศ

ทางการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-directedness) โดยมีการเปรียบเทียบการใช้วิชาครูสอนเด็ก (Pedagogy) กับการสอนผู้ใหญ่ (Andragogy) ดังนี้ (Knowles, 1970: 42-43)

1. แนวคิดของผู้เรียน ในแนวของวิชาครูสอนเด็ก (Pedagogy) ผู้เรียนคือ นักเรียนที่ต้องขึ้นอยู่กับครูที่สังคมกำหนดให้มีหน้าที่และความรับผิดชอบ แต่ในแนวของ Andragogy เป็นเรื่องปกติวิสัยตามกระบวนการของวุฒิภาวะของการกำหนดทิศทางการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น

ความต้องการพึ่งพาผู้อื่น / ไม่เป็นตัวของตัวเอง	สูง	ความเป็นตัวของตัวเอง
ความสามารถต่ำ	สูง	ความสามารถสูงขึ้น
ความรับผิดชอบต่ำ	สูง	ความรับผิดชอบสูง
ความไม่ยอมรับตนเอง	สูง	การยอมรับตนเอง
ความเห็นแก่ตัว	สูง	การช่วยเหลือผู้อื่น
การเลียนแบบ	สูง	การริเริ่ม
ความหุนหัน	สูง	ความมีเหตุผล

ครูมีบทบาทและความรับผิดชอบในการกระตุ้นและกล่อมเกลากิจกรรมการดังกล่าว เพราะผู้ใหญ่มีความต้องการทางจิตวิทยาค่อนข้างลึกในการเลือกกำหนดทิศทางของตนเอง แม้ว่าในบางโอกาสจำเป็นต้องพึ่งพิงก็ตาม

2. บทบาทของประสบการณ์ของผู้เรียน Pedagogy เชื่อว่าประสบการณ์ของผู้เรียนนำมาซึ่งสถานการณ์เรียนรู้ที่น้อยค่า แต่อาจจะใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการเรียนการสอน ครูเป็นผู้สร้างประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน เทคนิคที่ใช้คือ การถ่ายทอดความรู้ เช่น การบรรยาย การกำหนดให้อ่าน การทำงานกลุ่ม หรือดูรายการสื่อวีดิทัศน์ เป็นต้น

Andragogy เชื่อว่าในขณะที่ผู้คนเติบโตและมีพัฒนาการด้านร่างกายและสมอง มีการเพิ่มพูนและสั่งสมประสบการณ์มากขึ้น จนกลายเป็นแหล่งทรัพยากรทางปัญญาสำหรับตนเองและคนอื่น บุคคลก็จะยึดติดกับประสบการณ์ที่ตนเองได้แสวงหามาเอง มากกว่าจากคนอื่น จึงใช้การทดลอง การอภิปราย การศึกษากรณีตัวอย่างในการแก้ปัญหา การทำแบบฝึกหัด และประสบการณ์ภาคสนาม เป็นต้น

3. ความพร้อมที่จะเรียน Pedagogy เชื่อว่าบุคคลพร้อมที่จะเรียนก็ต่อเมื่อสังคมกำหนดว่าเขาควรจะเรียน คนในวัยเดียวกันพร้อมที่จะเรียนสิ่งที่คล้ายๆ กัน การเรียนรู้ควรเป็นสิ่งที่จัดขึ้นตามหลักสูตรที่ได้มาตรฐาน ตามลำดับขั้นของความก้าวหน้าของผู้เรียน

Andragogy เชื่อว่า ผู้คนพร้อมที่จะเรียนบางสิ่งบางอย่าง เมื่อเขามีความต้องการจะเรียนเพื่อแก้ปัญหา หรือดำเนินงานในวิถีชีวิตที่แท้จริงให้พอใจที่สุด นัก

การศึกษามีหน้าที่และความรับผิดชอบเพียงสร้างเงื่อนไข และจัดเครื่องมือและกระบวนการที่ช่วยให้ผู้เรียนค้นพบ "ความต้องการที่จะรู้" โปรแกรมการเรียน ควรได้รับการจัดให้สอดคล้องกับสิ่งที่ผู้เรียนจะประยุกต์ไปใช้ในชีวิตของเขาตามความพร้อมที่จะเรียน

4. การเริ่มต้นการเรียนรู้ Pedagogy เชื่อว่า ผู้เรียนมองการศึกษาเสมือนเป็นกระบวนการแสวงหาเนื้อหาความรู้ตามวิชาที่กำหนด ซึ่งส่วนใหญ่คิดว่าจะเป็นประโยชน์ในอนาคต ด้วยเหตุนี้ การจัดหลักสูตรแบ่งเป็นวิชา หรือกระบวนการวิชาให้เป็นหลักตรรกวิทยา เช่น วิชาประวัติศาสตร์จากโบราณมาถึงปัจจุบัน เรียนจากง่ายไปหายาก เป็นต้น บุคคลอาศัยวิชาต่างๆ เป็นศูนย์กลางหลัก (Subject-centered) ของการเรียนเริ่มต้นการเรียนรู้

Andragogy มองการศึกษาเป็นเสมือนกระบวนการพัฒนาความสามารถที่กำลังเพิ่มขึ้น เพื่อให้บรรลุศักยภาพอย่างเต็มที่กำลังในชีวิต บุคคลต้องการประยุกต์ความรู้ และทักษะที่แสวงหามาได้ เพื่อใช้ในชีวิตให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ฉะนั้นประสบการณ์การเรียนรู้ ควรจัดให้มีส่วนสัมพันธ์กับเรื่องราวการพัฒนาความสามารถของบุคคล ซึ่งอาศัยกิจกรรมหรือการดำเนินงานเป็นศูนย์กลางหรือหลักการ (Performance-centeredness) แห่งการเริ่มต้นการเรียนรู้

ต่อมาในปี 1980 Knowles ได้เรียนรู้จากครูในโรงเรียนว่า ครูได้ทดลองใช้รูปแบบการเรียนรู้แบบ Andragogy กับนักเรียนประถมและมัธยมแล้วพบว่า นักเรียนให้ความสนใจและเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงเป็นที่มาของ รูปแบบการเรียนรู้แบบใหม่ ที่ให้ทั้งครูและนักเรียนเป็นศูนย์กลางไปพร้อมๆ กันที่เรียกว่า Synagogy ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่รวมด้านดีของทั้ง Pedagogy และ Andragogy ไว้ด้วยกัน รูปแบบการเรียนรู้แบบนี้ จะต้องอาศัยนักเรียนที่กล้าแสดงออก และจัดการสอนอย่างเป็นระบบ โดยครูและนักเรียนจะร่วมกันกำหนดรูปแบบการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับตนเอง นักเรียนจะต้องได้รับการกระตุ้นให้คิดว่าเขาต้องการจะเรียนอะไร เช่นเดียวกันกับบทบาทของครูจะต้องเป็นผู้ที่มีความมั่นใจในตัวเอง มีความรู้เกี่ยวกับวิชาที่ต้องสอน ต้องมีความอดทนเป็นคนที่มีความอดทน มีกิริยามารยาทที่เป็นตัวอย่างที่ดี และต้องเคารพนับถือซึ่งกันและกัน ผู้เป็นครูนั้นต้องจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมแก่การเรียนรู้ เพราะหากสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม ผู้เรียนก็อาจจะปฏิเสธการเรียนรู้ไปเลย

จากแนวคิดของ Knowles พอจะมองเห็นได้ว่า การเรียนรู้ของบุคคลโดยธรรมชาตินั้น มีข้อสรุปดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept) เคลื่อนตัวจากบุคลิกที่พึ่งพิงคนอื่นไปสู่การเป็นมนุษย์ที่กำหนดทิศทางชีวิตของตนเอง
2. บุคคลสามารถเพิ่มพูนประสบการณ์ที่จะกลายเป็นทรัพยากรการเรียนรู้ได้อีก
3. ความพร้อมที่จะเรียนของบุคคลจะกลายเป็นจุดหลักของการพัฒนางานในภาระหน้าที่ตามบทบาทในสังคม
4. ห้วงเวลาของบุคคลได้เปลี่ยนจากการถ่ายทอดความรู้ต่อกันมา เป็นการใช้ความรู้นั้นทันที และด้วยเหตุนี้การเรียนรู้ได้เลื่อนไหลจากการยึดวิชาเป็นหลัก (Subject-centeredness) ไปสู่การยึดการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่เป็นหลัก (Performance-centeredness)
5. บุคคลจะเรียนรู้ได้ดี ถ้ามีเงื่อนไขของการเรียนรู้ (Learning Condition) ดังนี้
 - 5.1. ผู้เรียนรู้สึกอยากจะเรียน
 - 5.2. สภาพแวดล้อมของการเรียนรู้สะดวกสบายทางกายภาพ มีความเคารพและยอมรับกันและกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีอิสระและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น และยอมรับความแตกต่างด้านต่างๆ กันของบุคคล
 - 5.3. ผู้เรียนเป็นผู้กำหนดเป้าหมายไว้เองว่าประสบการณ์เรียนรู้นั้นเป็นเป้าหมายของตนเอง
 - 5.4. ผู้เรียนยอมรับที่จะแบ่งปันความรับผิดชอบในการวางแผนและดำเนินการตามประสบการณ์การเรียนรู้ ดังนั้น จึงเกิดความรู้สึกผูกพันกับหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น
 - 5.5. ผู้เรียนมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการเรียนรู้
 - 5.6. กระบวนการเรียนรู้สอดคล้องกันกับการใช้ประสบการณ์ของผู้เรียน
 - 5.7. ผู้เรียนรู้สึกถึงความก้าวหน้าในการเรียนรู้ตามเป้าหมายที่ตนเองกำหนดไว้

จะเห็นได้ว่า แนวคิดดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับผลการศึกษาวิเคราะห์และประมวลผลลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล จนเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ ตามข้อเสนอของ เอกวิทช์ ณ ถลาง ดังต่อไปนี้ (เอกวิทช์ ณ ถลาง, 2540: 45 – 49)

1. การลองผิดลองถูก มนุษย์สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นานๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือข้อห้ามใน "วัฒนธรรม" ของกลุ่มนั้นๆ กาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติกรรมปฏิบัติเช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้
2. การลงมือกระทำจริง ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลายแบบค่อยเป็นค่อยไปกลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ
3. การสืบทอดวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ (Literacy Tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยมสองวิธีแรกคือ สืบทอดวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะ/วิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน ภาษิต คู่มือ แผนที่ ตำนานนิทาน ฯลฯ สุดแต่จะสะดวกและจะเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน
4. พิธีกรรม ในเชิงจิตวิทยา มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไว้ในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจง เหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ
5. ศาสนา ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศิล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คน ในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า สำหรับพุทธศาสนาในชั้นปรมาตถ์ก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวง สำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญาและอุดมการณ์แห่งชีวิตพร้อมๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าถือศาสนานั้นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization)

6. การแลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ชัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิด การเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งในด้านสาระ รูปแบบและวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคน ในสังคมไทย จึงมีพลวัตส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วน หนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมั่นไปทางจิต วิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้ กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือก (Options) ให้แสวงหามากมายไม่รู้จบและมีเครือข่าย แห่งการเรียนรู้ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ ให้พิจารณาอยู่อย่างอเนกอนันต์
7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (Cultural Reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทาง สิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกฟื้นเอาความเชื่อและ ธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับ ฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย
8. ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกรูปวิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังมีอยู่ต่อไปในที่นี้ วิธี "ครูพักลักจำ" เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตาม แบบอย่างที่เราสังเกตเห็นอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเมื่อสามารถทำได้จริง

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาเกี่ยวกับการค้นหาความรู้และระบบ ถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย โดย ปฐม นิคมานนท์ (2535) พบว่า กระบวนการเรียนรู้ตาม ธรรมชาติของมนุษย์ สามารถจำแนกออกได้เป็น 5 รูปแบบที่สำคัญ โดยเฉพาะในชุมชนชนบท ไทย กล่าวคือ

1. การสืบทอดความรู้ในลักษณะอาชีพของหมู่บ้าน
2. การสืบทอดอาชีพหรือความถนัดเฉพาะอย่างภายในครอบครัว สืบทอดในสายตระกูล
3. การเรียนจากผู้รู้ ในลักษณะของการไปฝึกงาน ไปอยู่หรือบวชเรียนในวัด การเรียนโดย จ่ายค่าเรียน การทำงานระบบกลุ่ม และเจ้าหน้าที่ภายนอกมาจัดสอนให้
4. การฝึกฝนด้วยตนเอง เกิดจากความรู้สึกรับรู้สิ่งนั้นมาตั้งแต่เด็ก การได้เห็นตัวอย่างแล้ว ทำตาม และการมีผู้ชี้แนะในขั้นต้น

5. เกิดขึ้นจากความบังเอิญ เช่น การฝันหรือมีอำนาจลึกลับมาเข้าสิงทำให้มีความสามารถรักษาโรคบางอย่าง และทำนายทายทักสิ่งต่างๆ ได้

ประกอบกับมีเหตุจูงใจในการเรียน จำแนกออกได้เป็น 10 ประการ คือ 1) สภาพแวดล้อมในหมู่บ้าน 2) การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ 3) นิสัยและความสนใจส่วนตัว 4) เหตุผลด้านเศรษฐกิจ 5) การเห็นคุณค่าในสิ่งนั้น 6) ความต้องการใช้เวลาว่าง 7) การส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ 8) ความคาดหวังของแต่ละเพศ 9) ต้องการเรียกร้องความสนใจ 10) เกิดจากเหตุบังเอิญ

อีกทั้งยังประกอบด้วย ปัจจัยเกื้อหนุนการเรียนรู้ หรือสาเหตุที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นอย่างต่อเนื่อง คือ 1) อิทธิพลจากสภาพแวดล้อม 2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ 3) ใจรักชอบ 4) ความรู้สึกภาคภูมิใจ 5) การเห็นความก้าวหน้าในการฝึก 6) ความเป็นคนหัวดี รู้จักดัดแปลง 7) การฝึกฝนทดลองให้กว้างขวางขึ้น 8) การสนับสนุนจากผู้ใหญ่ ผู้รู้ และ 9) การทำงานระบบกลุ่ม

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลมีนัยของการเปลี่ยนแปลงที่ค่อนข้างถาวรเกิดขึ้นในตัวผู้เรียนรู้ จากการฝึกหัดหรือประสบการณ์ของแต่ละบุคคลในเรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบ ซึ่งไม่อาจมองเห็นหรือสังเกตได้โดยตรง แต่จะสังเกตเห็นได้จากการปฏิบัติหรือผลจากการกระทำ

โดยอาจมีวัตถุประสงค์เพื่อตัวเอง เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเอง หรือเพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนกับสิ่งนอกตัวในฐานะที่เป็นสัตว์สังคม มนุษย์จำเป็นต้องอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยมีกระบวนการอยู่ 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1) รู้ว่ามีงานที่จะต้องทำหรือปัญหาที่จะต้องแก้ 2) ตั้งเป้าหมายของงาน 3) จัดระบบรวบรวมสาระและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง 4) ฝึกปฏิบัติภายใต้เงื่อนไขหรือสภาพการณ์ที่พึงพอใจและเป็นสุข 5) พัฒนาความสามารถที่คงที่และความรู้ที่ชัดเจนถึงแก่น

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติของมนุษย์ในลักษณะบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมอันหนึ่งที่เชื่อมโยงไปสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

1.4 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของการศึกษาโดยตรง แต่ไม่ใช่การศึกษาในระบบหรือการศึกษานอกระบบ การศึกษาในลักษณะนี้ไม่มีระบบชั้นเรียน ระยะเวลาที่ต้องเรียน หรือหลักสูตรเนื้อหาที่แน่นอนตายตัว แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 เรียกการศึกษาในลักษณะนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต แต่ สีสลาภรณ์ นาครทรรพ (2538: 40 -44) เรียกว่า ระบบการเรียนรู้ชุมชน ซึ่งเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจศักยภาพความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่นๆ

การเรียนรู้ของชุมชนนี้ไม่ได้มีทุกชุมชน แต่มีเฉพาะในชุมชนที่มีการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กร เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน ซึ่งอาจเกิดจากการกระตุ้นเรื่อง การรวมตัวกันโดยฝ่ายรัฐ หรือนักพัฒนาเอกชน หรือผู้รู้ผู้นำชาวบ้านเองก็ได้ ลักษณะการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนนี้ พบได้มากในสังคมชนบท ซึ่งคนในชุมชนยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน รู้จักกัน หรือเป็นเครือญาติกัน มีเงื่อนไขสภาพปัญหาตามสภาพภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชน คนในชุมชนจะรวมตัวกันคิดวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุ หาทางเลือกในการแก้ไขหาทางเรียนรู้เพิ่มเติมจากตัวอย่างของชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่คล้ายกัน และตัดสินใจในการแก้ปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ช่วยให้คนในชุมชนเกิดการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนขึ้นมาได้ ซึ่งองค์กรชุมชนนี้คือ ทุญแจสำคัญที่จะเปิดไปสู่การแก้ปัญหาทุกๆ เรื่องของสังคม ทำให้ชุมชนมีภูมิคุ้มกันกับสิ่งภายนอกที่เข้ามากระทบ

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้กับการรวมกลุ่มเป็นองค์กรของคนในชุมชนนั้น มีความสัมพันธ์ต่อกันในลักษณะของการเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเป็นปัจจัยที่ช่วยผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชนหรือช่วยให้การรวมกลุ่มมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน การรวมกลุ่มก็เป็นกลไกที่ช่วยให้คนในชุมชนได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ คิดวิเคราะห์ และหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ยิ่งมีการเรียนรู้และแก้ปัญหาก็ยิ่งเข้มแข็ง และยิ่งกลุ่มมีความเข้มแข็ง ก็ยิ่งแก้ปัญหานั้นเอง

ทั้งนี้ ขาดิชาต ญ เชียงใหม่ (2533: 33) ได้แบ่งแนวทางการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชนออกเป็น 2 ระดับ คือ

1. การพัฒนาคนในระดับปัจเจกชน หมายถึง การให้การศึกษาแก่ประชาชนเพื่อให้มีความรอบรู้และทักษะในการใช้เหตุผลตัดสินใจในการดำรงชีวิต การมีความเชื่อและค่านิยมที่ยึดถือความเป็นไทย และการประหยัดเป็นพื้นฐาน ซึ่งความหมายของการศึกษานี้ ควรรวมความถึงการพัฒนาจิตสำนึก และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกชุมชน ดังนั้น การศึกษาที่ให้แก่ประชาชนในชนบท ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย ควรเป็นการศึกษาที่使人คิดเป็นทำเป็น และสามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพได้ สอดคล้องกับวัฒนธรรม และศักยภาพทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและการบริหารของชุมชน
2. การพัฒนาคนในระดับกลุ่ม หมายถึง การกำหนดเงื่อนไขและเปิดโอกาสทางการเมือง การบริหาร ให้คนในชนบทสามารถรวมกลุ่มและพัฒนาอำนาจต่อรองของชุมชนชนบท เพื่อให้สามารถต้านทานการเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มพลังภายนอก สามารถที่จะใช้ปรับปรุงดัดแปลง หรือควบคุมทรัพยากรและสภาวะแวดล้อม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน สามารถมีส่วนร่วมกับรัฐและองค์กรเอกชนในการแก้ปัญหาส่วนรวมของชุมชนและประเทศชาติได้

จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นการศึกษาที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส สามารถพบได้เฉพาะชุมชนที่มีการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กร มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีเงื่อนไข สภาพปัญหาตามสภาพภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน โดยเมื่อเกิดปัญหขึ้นในชุมชนจะรวมตัวกันคิดวิเคราะห์ปัญหาหาสาเหตุทางเลือกในการแก้ไข หาทางเรียนรู้ และตัดสินใจในการแก้ปัญหาร่วมกัน

สำหรับการจัดกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เลื่อนยศ สมบูรณ์เรศ(2536:68) กล่าวว่า จัดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความไม่รู้ของชาวบ้าน ซึ่งการให้ความรู้แก่ชาวบ้านกระทำได้หลายวิธี แต่ที่จำเป็นและสามารถนำมาใช้กับชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ คือ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การแบ่งกลุ่มกันทำงาน การติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทัศนคติซึ่งกันและกัน การรับฟังความรู้จากรายการวิทยุกระจายเสียงและโทรทัศน์ การจัดฝึกงานภาคสนาม การแบ่งกลุ่มย่อยอภิปรายปัญหา การจัดนิทรรศการ การบรรยายให้ฟัง การสาธิตให้ดู การจัดการแสดง การ

สอบถามเปรียบเทียบกับเพื่อนบ้าน การจัดทำแปลงสาธิตเปรียบเทียบ การปิดประกาศหรือ โฆษณาชวนเชื่อ

ขั้นตอนของการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เริ่มต้นจาก "รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ" ถ้า "วงจรแห่งการเรียนรู้" ของชุมชนใด "หมุน" เร็ว หรือมี "พลวัต" สูง แสดงว่าชุมชนนั้นมี "พลังการเรียนรู้" สูง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543:9-13 อ้างถึงใน สมศรี จินะวงษ์, 2544)

1. รวมคน

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวม "พลังใจ" เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิกขององค์กรมีความสนใจ และมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิด "จิตสำนึกร่วม" ในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคี และความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนที่มีสมาชิกหลากหลายทั้งเพศ วัย และอาชีพ และพบปะกันอย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้มแข็ง

เพื่อกระตุ้นให้เกิดการระดมทุนทางสังคมจาก "ภายใน" ชุมชน ควรสร้างกิจกรรมที่บุคคลในชุมชนสามารถ "มีส่วนร่วม" เช่น การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเพณีพื้นบ้าน หรือ ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น หรือทำให้เกิดการเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชน – กลุ่มสมุนไพร กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร หรือ กลุ่มวัฒนธรรม – วัด – โรงเรียน เป็นต้น

การเชื่อมต่อองค์กรในชุมชน กับองค์กรภายนอกเป็นการระดมทุนทางสังคมจาก "ภายนอก" ชุมชน ซึ่งมีความสำคัญว่าการระดม "เงิน" เนื่องจากแต่ละองค์กรมีศักยภาพ "จุดแข็ง" ที่แตกต่างกัน องค์กรในชุมชนที่สามารถเชื่อมต่อกับองค์กรภายนอก เช่น กลุ่มป่าชุมชน – กลุ่มสมุนไพร – คณะวนศาสตร์ กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร – กรมส่งเสริมการเกษตร – สหกรณ์เลมอนฟาร์ม หรือกลุ่มวัฒนธรรม – วัด – โรงเรียน – สวช. – สถาบันราชภัฏ ย่อมช่วยทำให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะต่างก็มีศักยภาพที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

การรวมคนเป็น "กลุ่ม" และการเชื่อมต่อองค์กรเป็น "เครือข่าย" สามารถกระทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยม ได้แก่ "การจัดเวที" อาจเรียกว่า "เวทีชาวบ้าน" หรือ "เวทีประชาคม" เป็นการเปิด "พื้นที่ทางสังคม" แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมาเป็น "เครื่องมือ" ใน "การรวมคน" และ "การสืบค้นผู้นำ" เช่น การเลี้ยงชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด การรักษาสุขภาพ

พิธีกรรมและประเพณี คนตรีพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น ชุมชนหลายแห่งใช้ "ผู้นำ" ในชุมชนเป็น "เครื่องมือ" ในการรวมคน อาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำจิตวิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็น "ผู้นำตามธรรมชาติ" ซึ่งมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน อดกลั้น และมีจิตใจอาสาสมัคร

บางกรณีองค์กรจากภายนอกโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมตัวกัน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน และกรมส่งเสริมการเกษตร เข้าไปจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชนกระตุ้นให้รวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนภาคธุรกิจเอกชนที่มีบทบาทเด่นชัด ได้แก่ บริษัทบางจากฯ ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันทำธุรกิจด้านค่าน้ำมัน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนใช้ "คน" เป็นทั้ง "ปัจจัย" และเป้าหมาย" ของการเรียนรู้ ดังนั้น "รวมคน" จึงเป็นขั้นตอนที่ "สำคัญที่สุด" การรวมคนด้วย "ความคิด" จะสามารถรวม "พลังใจ" ของ "ผู้นำจิตวิญญาณ" ได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มีความ "คุณภาพ" มี "พลัง" และเป็นการรวมตัวที่มี "ความยั่งยืน" ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อไป ประสบความสำเร็จ

2. ร่วมคิด

มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม "พลังความคิด" ให้รู้แจ้งแทงตลอด โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการทัศน์ สร้างวิสัยทัศน์ร่วม แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3. ร่วมทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อรวม "พลังการจัดการ" ตามแผนงานที่กำหนดโดยใช้หลักสหกรณ์การฝึกฝนจากการทดลองทำ และการปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง ประกอบกับการใช้หลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และระบบการบริหารจัดการที่ดีมาสร้างความเชื่อมโยงกัน ซึ่งการจัดแบ่งบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของภาคีการพัฒนาต่างๆ อย่างเหมาะสมยอมทำให้การใช้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด

4. ร่วมสรุปบทเรียน

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังภูมิปัญญา” โดยเริ่มต้นจากการประเมินตนเอง และประเมินผลงานผ่านเวทีกลุ่ม และเครือข่ายทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะ องค์ความรู้ และประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนา “องค์ความรู้ใหม่” ขององค์กร จากนั้นเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่อีกรวมชนอื่นๆ

5. ร่วมรับผลจากการกระทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังมิติ” โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับมิติที่แตกต่างกัน เช่น สมาชิก องค์กร ชุมชนได้รับผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้วิถีคิดและการทำงานเป็นทีม ส่วนครูได้เรียนรู้ศักยภาพของท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่กันพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการปฏิรูปการเรียนการสอนในโรงเรียน

การที่เราจะพัฒนาชาวบ้านหรือประชาชนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมดังนี้ (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540:43)

1. ระบบวัฒนธรรม

ในเรื่องของระบบวัฒนธรรมนี้ อาจมองได้ทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมได้แก่ การแสดงประจำท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน กิจกรรมหรือพิธีกรรมในวันสำคัญ ทางศาสนา ประเพณีต่างๆ ที่สืบทอดมาช้านาน การงานอาชีพ ฯลฯ ส่วนในแง่นามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ คติชาวบ้าน เป็นต้น

2. ทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่น ได้แก่ พระ ครู แพทย์ ผู้นำความคิดเห็น ปราชญ์ ชาวบ้าน บุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีศักยภาพในการนำชุมชนหรือท้องถิ่นไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาตามความคาดหวัง

3. ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรในท้องถิ่น

ได้แก่ แหล่งธรรมชาติ พืชเศรษฐกิจ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล ฯลฯ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐ ธุรกิจเอกชน และสถาบันการศึกษาที่อยู่ในท้องถิ่น ทรัพยากรเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นชุมชนทรัพยากรทางปัญญาและชุมชนทรัพยากรทางเศรษฐกิจให้แก่ท้องถิ่น

4. เครือข่ายการสื่อสาร

หมายถึง ระบบของการสื่อสารภายในชุมชนหรือท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่
รับรู้ข่าวสารภายนอกจากแหล่งข่าวสารใด จากสื่อมวลชน หรือจากการพูดคุยกัน ในแต่
ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครคือผู้นำความคิดเห็น ใครคือ
บุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ สื่ออะไรบ้างที่มีอยู่แล้วในชุมชน เป็นต้น

ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้น โดยทั่วไปจะเริ่มต้นที่ความพยายามในการแสวงหา
ทางออกหรือการแก้ปัญหา ซึ่งจะต้องเรียนรู้ที่จะค้นหาสาเหตุของปัญหา เรียนรู้ที่จะคิดแก้ไข
ปัญหาโดยมีกรอบความคิดในการคิดแก้ปัญหา 3 ประเด็นหลักคือ การใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวของ
ผู้แก้ปัญหาเอง ซึ่งเน้นไปที่สภาพทางกายภาพ สถานภาพ บทบาท และความสามารถเฉพาะตน
ข้อมูลทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยและสนับสนุนต่อการแก้ปัญหารวมทั้งข้อมูล
วิชาการ คือตัวองค์ความรู้ที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหานั้นๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลมากพอที่จะตัดสินใจใน
การแก้ไขปัญหา ซึ่งจะทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ มีความสุข โดยกระบวนการดังกล่าวใช้ได้ทั้ง
ปัจเจกบุคคลและชุมชน (ปาน กิมปี, 2540)

2. แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม

2.1 ความหมายของวัฒนธรรม

Tylor (1871: 1 อ้างถึงใน Horton and Hunt, 1976: 46 อ้างถึงใน ณรงค์ เส็งประชา, 2541: 46) ได้ให้นิยามซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี และยอมรับกันแพร่หลายจนกระทั่งปัจจุบันความว่า “วัฒนธรรม คือ ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งได้มาจากการเรียนรู้ของสังคมและสมาชิกได้มีส่วนร่วมในการใช้สิ่งนั้นๆ สมาชิกในสังคมจะได้รับวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม และเขาอาจปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมนั้นๆ เพื่อความเป็นมรดกแก่ชนรุ่นต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ 2 ประการ คือ

1. วัฒนธรรมในความหมายทั่วไป “วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นแบบแผนการปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่างๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจ ชาบซึ้ง ยอมรับ และใช้ปฏิบัติร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ”
2. วัฒนธรรมในความหมายเชิงปฏิบัติการ “วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดผลิตรกรรมและผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

พระยาอนุমানราชธน (2515: 70) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือ ผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของส่วนรวม วัฒนธรรมคือ วิถีชีวิตแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้”

สุพัตรา สุภาพ (2528: 35) กล่าวว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือสังคมใด สังคมหนึ่ง ที่

ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี วิทยาการ และทุกสิ่งทุกอย่างที่คิดและทำในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม

ความหมายของ "วัฒนธรรม" ตามแนวทางในการรักษาส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. 2529 วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตมนุษย์

1. วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นึกคิดในสถานการณ์ต่างๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถแก้ไขและซาบซึ่งร่วมกัน ดังนั้น วัฒนธรรมไทย คือวิถีชีวิตที่คนไทยได้สั่งสม เลือกรรปรับปรุง แก้ไข จนถือว่าเป็นสิ่งดีงามเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและ ได้ใช้เป็นเครื่องมือหรือเป็นแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาในสังคม
2. วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมปรับปรุงและรักษาไว้ให้เจริญ งอกงาม วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการ ประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคมสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกัน มาจากอดีต หรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่นๆ ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของ สังคมนั้น
3. วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือสร้างขึ้น เพื่อความเจริญ งอกงาม

อมรา พงศาพิชญ์ (2544: 25) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไว้ว่า "...วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ...ดังนั้นวัฒนธรรมก็คือ ระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาแล้ว จึงสอนให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ หรือนำไปปฏิบัติ ฉะนั้นวัฒนธรรมต้องมีการเรียนรู้และมีการถ่ายทอด

วัฒนธรรมตามความหมายทางสังคมวิทยา (อ้างถึงใน ขบวนการ พลตรี, 2537: 12) สังคมวิทยาถือว่า วัฒนธรรมเป็นศัพท์ทางวิชาการ (Technical Vocabulary) ซึ่งหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิต กระบวนการพฤติกรรมและบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น ตลอดจนความคิด ความเชื่อ และความรู้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้ การสร้างสมของมนุษย์และสามารถถ่ายทอดกันและกันได้จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อไปได้

จากความหมายที่กล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิต (The way of life) ของคนในสังคม โดยแนวทางการแสดงออกถึงวิถีชีวิตนั้นอาจเริ่มมาจาก เอกชนหรือคณะบุคคลทำเป็นตัวอย่าง แล้วต่อมามีคนส่วนใหญ่ก็ปฏิบัติสืบทอดกันมา วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลาเมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ซึ่งอาจทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม ดังนั้นการรักษาหรือธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมเดิมจึงต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาวัฒนธรรมให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

2.2 หน้าที่ของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเช่นเดียวกับสังคมมีหน้าที่หลายประการ แต่หน้าที่ที่สำคัญของวัฒนธรรมมีดังต่อไปนี้ คือ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2530:132-133)

1. เป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน เช่น รูปแบบของครอบครัว ชายจะมีภรรยาได้กี่คน เช่น ชายไทยที่นับถือศาสนาอิสลามมีภรรยาได้ 4 คน หรือหญิงจะมีสามีได้กี่คน เป็นต้น
2. เป็นตัวกำหนดบทบาทความสัมพันธ์(Roles and Relations) หรือพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น ในสังคมไทยผู้ชายจะบวชเมื่ออายุครบ 20 ปี หรือเด็กควรปฏิบัติตนต่อผู้ใหญ่หรือผู้มีอายุสูงกว่า เช่น เมื่อพบแล้วยกมือไหว้ พูดจาเรียบร้อย เป็นต้น
3. ทำหน้าที่ควบคุมสังคม (Social Control) เช่น การมีประเพณีต่างๆ ที่ผู้ฝ่าฝืนจะได้รับการตำหนิจากสังคม เช่น ในสังคมไทยถือว่าการกระทำของหญิงที่หนีตามผู้ชายโดยมิได้มีการขออนุญาตตามประเพณีนั้น เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง สมควรได้รับการตำหนิจากสังคม เพื่อบ้านจะไม่มีการคบค้าสมาคมด้วย (Sanction)
4. ทำหน้าที่เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ (Trade Mark) ที่แสดงว่าสังคมหนึ่งแตกต่างไปจากอีกสังคมหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมการพบปะกันในสังคมไทยที่มีการยกมือไหว้กันแต่ในสังคมญี่ปุ่นใช้การคำนับกัน เป็นต้น
5. ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม(Foster the Unity) เกิดความเป็นปึกแผ่น (Solidarity) จงรักภักดีและอุทิศตนให้กับสังคม(Royalty and Devotion) ทำให้สังคมมีความอยู่รอด(Survival) เช่นในสังคมญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดการสู้รบระหว่างญี่ปุ่นและอเมริกา ญี่ปุ่นบุกอเมริกาเพราะญี่ปุ่นนั้นบุกไปกับเครื่องบินเพื่อทำลายเรือรบของอเมริกาและตัวเองต้องตาย วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับ

ลัทธิบูชิโด ทำให้นักบินญี่ปุ่นมีพฤติกรรมหรือการกระทำเช่นนั้น คือ เป็นการกระทำที่แสดงถึงความจงรักภักดี อุทิศตนให้กับสังคมเพื่อรักษาสังคมให้อยู่รอด

6. วัฒนธรรมเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสร้าง หล่อหลอม(Molding) บุคลิกภาพทางสังคมให้กับสมาชิก(Social Personality) เช่น กลุ่มเพื่อนสนิท(Peer group) มีอิทธิพลในการถ่ายทอดแบบแผน ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม การกระทำบางอย่างให้กับบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่มที่จะรับมาได้เป็นแต่ละส่วนของตนและสร้างขึ้นมาเป็นบุคลิกภาพโดยไม่รู้ตัว กลุ่มจะถ่ายทอดวัฒนธรรมให้กับสมาชิกของกลุ่ม ได้แก่แบบแผนหรือวิธีการและกฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตทำให้สมาชิกแต่ละคนได้การหล่อหลอมบุคลิกภาพแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม เช่น การมีสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสในสังคมชนบทไทย เป็นต้น
7. ทำให้สมาชิกแต่ละคนและสังคมตระหนักถึงความหมายและวัตถุประสงค์การมีชีวิตของตน เช่น ในสังคมไทยวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อบางอย่างของคนบางกลุ่มเชื่อว่าเกิดมาใช้กรรม เพราะฉะนั้นการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มนี้ เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับชีวิตของตนก็คิดว่าเป็นเรื่องกฎแห่งกรรมที่คนเกิดมาแล้วต้องชดใช้ เป็นต้น
8. สร้างหรือจัดแบบแผนความประพฤติการปฏิบัติ(Pattern of Behavior) เพื่อว่าบุคคลจะได้ปฏิบัติโดยไม่จำเป็นต้องคิดหาวิธีการปฏิบัติโดยไม่จำเป็น ในข้อนี้หมายความว่า วัฒนธรรมจะกำหนดแบบความประพฤติไว้ หน้าที่ของสมาชิกสังคมคือปฏิบัติตาม เช่น ในสังคมไทย นักเรียนพบครู พบพระสงฆ์ จะต้องเคารพ กราบไว้ เป็นต้น

2.3 ความสำคัญของวัฒนธรรม

ณรงค์ เส็งประชา(2541: 60) ได้สรุปความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์สะดวกสบายขึ้น ช่วยแก้ปัญหาและสนองความต้องการต่างๆ ของมนุษย์ มนุษย์พ้นจากอันตรายสามารถเอาชนะธรรมชาติได้ เพราะมนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาช่วย
2. วัฒนธรรมช่วยเหนี่ยวรั้งสมาชิกในสังคมให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสังคมที่มีวัฒนธรรมเดียวกันย่อมจะมีความผูกพันเป็นพวกเดียวกัน
3. เป็นเครื่องแสดงเอกลักษณ์ของชาติ ชาติที่มีวัฒนธรรมสูงย่อมได้รับการยกย่อง และเป็นหลักประกันความมั่นคงของชาติ

4. เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม ช่วยให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติหรือสังคมที่มีเอกภาพทางวัฒนธรรม
5. ช่วยให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองถาวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าชาตินั้นมีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ดี มีทัศนคติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมยึดมั่นในหลัก ขยัน ประหยัด อุตุน ความมีระเบียบวินัยที่ดี มีเทคโนโลยีที่มีคุณภาพช่วยในการทำกิจกรรมต่างๆ ฯลฯ สังคมนั้นจะเจริญรุ่งเรือง

เมอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์(2544:53-55) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ว่ามนุษย์สามารถคิดสร้างวัฒนธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็น 3 ประการ ได้แก่

1. ความต้องการทางร่างกาย ได้แก่ความต้องการปัจจัยสี่ประการ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ส่วนวัฒนธรรมที่สนองความต้องการทางร่างกาย ได้แก่ วิธีการหาอาหาร วิธีการปรุงอาหาร วิธีการปลูกสร้างบ้านเรือน วิธีการทำเครื่องนุ่งห่ม วิธีการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งอุปกรณ์ต่างๆ ที่จำเป็นต้องใช้สำหรับวิธีการนั้นๆ
2. ความต้องการทางจิตใจ ได้แก่ ความต้องการความรักความอบอุ่น ความมั่นคงทางจิตใจ ความรื่นเริงบันเทิงใจ ส่วนของวัฒนธรรมที่สนองความต้องการทางจิตใจคือ ศาสนา ความเชื่อ การละเล่นรื่นเริงต่างๆ
3. ความต้องการทางสังคม ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่ร่วมกับคนอื่น เป็นสังคมส่วนของวัฒนธรรมที่สนองความต้องการด้านนี้ ก็คือ กฎข้อบังคับความประพฤติระหว่างบุคคล รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่จะทำให้อชีวิตกลุ่มดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

เมื่อมนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาตอบสนองความต้องการจำเป็นในการดำเนินชีวิตแล้ว ต่อมามนุษย์ก็ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการความสุข ความสะดวกสบายในชีวิตในเรื่องต่างๆ จนมีผลทำให้เกิดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

ชาลี ถาวรนุรักษ์(2534:7-8) กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องของการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมความมั่นคงถาวรของชาติและศีลธรรม จริยธรรมของประชาชนในด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาได้ให้ความสำคัญของวัฒนธรรมไทยไว้หลายอย่าง สรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นสิ่งกำหนดและกำหนดระเบียบแบบแผนประเพณี ข้อบังคับ กฎหมาย สิ่งของเครื่องใช้ของสังคมโดยมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม
2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมของมนุษย์ในกลุ่มสังคมใดจะเป็นเช่นไรขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมนั้น
3. วัฒนธรรมเป็นสิ่งควบคุมสังคมและสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้เกิดขึ้นแก่สังคม เพราะวัฒนธรรมรวบรวมทั้งศรัทธา ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ประเพณี ศิลธรรม คุณธรรม ฯลฯ ตลอดจนผลตอบแทนในการปฏิบัติและบทลงโทษเมื่อฝ่าฝืน

3. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

3.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

นักวิชาการได้ให้ความหมายของ “การเปลี่ยนแปลง” ดังต่อไปนี้

Robert Nisbet (1969:166-168 อ้างถึงในสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536:20-22) การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในสังคมมนุษย์ได้มีข้อสมมติที่แตกต่างกันไป ทำให้การเปลี่ยนแปลงมีความหมายแตกต่างกันตามข้อสมมติต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของธรรมชาติ(change is natural) นักศาสนามักอธิบายการเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ว่า คนเรามีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดา และเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่มีใครจะบังคับให้หยุดการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ
2. การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา(change is immanent) การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาเกิดจากปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะของการกระทำหนึ่งๆ เป็นสาเหตุผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดๆ จะเกิดจากปัจจัยที่ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น คนเรามีการเจริญเติบโต เนื่องจากการรับประทานอาหาร และออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำให้เห็นว่าเด็กจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ตลอดเวลาหรือผู้ใหญ่จะกลายเป็นคนชราในที่สุด
3. การเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง(change is continuous) การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้หมายถึงว่า การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมา มีขั้นตอนต่างๆ เป็นเรื่องของการต่อเนื่องเป็นสาเหตุสืบต่อกันมา เช่น สังคมมีการเปลี่ยนแปลงผ่านขั้นตอนต่างๆ จากอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนหนึ่งไปสู่อีกขั้นตอนหนึ่งเป็นลักษณะของสายสัมพันธ์เชื่อมโยง หรือเป็นสาเหตุติดต่อกันไป
4. การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบเดียวกัน (change is uniform) นักสังคมวิทยาแรกๆ ได้ให้ทัศนะว่า การเปลี่ยนแปลงของทุกสังคมต้องผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน หมายความว่า สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงทุกสังคมในโลก จะมีการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน เพียงแต่บางสังคมเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าบางสังคมเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ข้อสมมตินี้ได้รับการคัดค้าน เพราะไม่จำเป็นที่ทุกสังคมจะผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน เช่น สังคมไทยมีการ

เปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมอเมริกา หรือสังคมโซเวียตมีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมจีน เป็นต้น

5. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น (change is necessary) การเปลี่ยนแปลงในความหมายนี้ได้พยายามกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมว่า เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นเพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความเท่าเทียมกันในสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้นรัฐบาลซึ่งเป็นผู้บริหารของประเทศ จึงมีหน้าที่ที่จะริเริ่มในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้ประชาชนได้รับการพัฒนาในทุกๆ ด้านอย่างทั่วถึง

สัญญา สัญญาวิวัฒน์(2523:247-248) ซึ่งได้อธิบายโดยสรุปไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงหมายถึงความแตกต่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับในเวลาที่แตกต่างกัน จากข้อสรุปนี้เองจึงแยกองค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงออกเป็นส่วนๆ ได้ดังนี้

1. สิ่งใดสิ่งหนึ่ง (identity = เอกลักษณ์) ซึ่งจะเป็นอะไรก็ได้เช่น คน สัตว์ สิ่งของ เป็นต้น เพื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงโดยทั่วไป แต่สำหรับในที่นี้ เอกลักษณ์ที่ต้องการจะให้หมายถึง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลประเภทและขนาดต่างๆ
2. ความแตกต่าง หมายถึงว่า เมื่อเปรียบเทียบเอกลักษณ์อย่างเดียวกันนี้แล้ว(ในเวลาต่างกันด้วย) จะสังเกตเห็นความไม่เหมือนกันของเอกลักษณ์อันเดียวกันนี้ เช่นในแง่ของรูปร่าง ขนาด หน้าที่และการใช้ประโยชน์ เป็นต้น ซึ่งในแง่สังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จะเป็นเรื่องของการปฏิบัติระหว่างกันเสียมากกว่า
3. เวลาที่ต่างกัน(a succession in time) คือ การเปรียบเทียบของอย่างเดียวกัน ณ เวลาสองเวลา จะยาวนานต่างกันได้ เช่นเป็นนาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี หรือหลายปี อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปแล้วยังเป็นเวลาที่ห่างกันมาก เราก็จะยังเห็นความแตกต่างในของสิ่งนั้นมาก

ศิริรัตน์ แอดสกุล(2545:75) กล่าวว่า การให้คำจำกัดความของการเปลี่ยนแปลงนั้นยาก แต่มีหลายสิ่งควรคำนึง ได้แก่

1. ระยะเวลาที่ต่างกันออกไป เช่น 5 ปี 10 ปี 20 ปี เป็นต้น
2. เปรียบเทียบเหตุการณ์หรือเรื่องราวในแต่ละยุคสมัย
3. ขอบเขตหรืออาณาเขต เช่น ไทย อเมริกา อังกฤษ เป็นต้น
4. อะไรเปลี่ยน เช่น กฎหมายเปลี่ยน รูปแบบการปกครองเปลี่ยน บทบาทของคนเปลี่ยน ขนบธรรมเนียมประเพณีเปลี่ยน เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สงวน(2543:5-6) ให้นิยามการเปลี่ยนแปลงว่า หมายถึง ความแตกต่างของอย่างเดียวกันที่เอามาเปรียบเทียบกับกันในเวลาที่แตกต่างกันออกไป รวมกระบวนการเปลี่ยนแปลงในปรากฏการณ์ทางสังคมที่วางแผนและไม่ได้วางแผน ปรากฏการณ์ดังกล่าวแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ 6 อย่างที่สัมพันธ์กัน คือ

1. กำหนดปรากฏการณ์ที่กำลังเปลี่ยนไป (Identity of change) หมายถึง การกำหนดหรือบ่งชี้ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เฉพาะที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป เช่น งานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข่าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง ผู้เขียนเน้นศึกษาแบบแผนการทำงาน ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยอีกมาก เช่น ระบบเศรษฐกิจ การจัดองค์กร คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ค่านิยมโลกทัศน์และการสืบทอดวัฒนธรรมข่าว เป็นต้น
2. ระดับของการเปลี่ยนแปลง (Level of change) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับต่างๆ 6 ระดับ คือ
 - 2.1 ระดับปัจเจกชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ความเชื่อ ความคาดหวัง แรงจูงใจและเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชน
 - 2.2 กลุ่มคน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนพฤติกรรมของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในกลุ่มคนต่างๆ
 - 2.3 ระดับองค์กร (Organization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและการทำหน้าที่ขององค์กรหรือการเปลี่ยนแปลงในระบบต่างๆ ขององค์กร เช่นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การสื่อสาร บทบาท ผลิตผล การขัดเกลาหรือการรับคนเข้าทำงานในองค์กร เป็นต้น
 - 2.4 ระดับสถาบัน (Institution) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนต่างๆ ของสถาบันทางสังคมประเภทต่างๆ เช่น เปลี่ยนแปลงแบบแผนการแต่งงาน การนับถือศาสนา การเรียนการสอน การเพิ่มโอกาสการศึกษาสำหรับนักเรียนด้อยโอกาส เป็นต้น
 - 2.5 ระดับชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท หรือชุมชนเมือง
 - 2.6 ระดับสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบชนชั้น หรือ โครงสร้างทางสังคม
3. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (Duration of Change) หมายถึง ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้นๆ หรือระยะยาว
4. ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction of Change) หมายถึง ตัวบ่งชี้ของการเปลี่ยนแปลงว่าพัฒนาก้าวหน้าหรือเสื่อมลง แบบแผนการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นวงจรหรืออาจเป็นการปฏิรูปหรือปฏิวัติ

5. ขนาดน้ำหนักของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงมีขนาดน้ำหนักต่างกันไปได้ 3 ระดับ คือ เปลี่ยนแปลงน้อย ไม่ได้เปลี่ยนโครงสร้างเปลี่ยนแปลงมากขึ้น และเป็นการปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงมากเพราะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม
6. อัตราการเปลี่ยนแปลง (Rate of Change) หมายถึง อัตราการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นช้าๆ หรือ เป็นไปอย่างรวดเร็ว หรืออาจเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องไปเรื่อยๆ

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น พอที่จะสรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลง คือ การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้แปรสภาพจากเดิม มาเป็นสภาพใหม่ โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นตัวกำหนด

3.2 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change)

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้น ได้มีนักสังคมวิทยาให้ความหมายไว้มากมาย ในที่นี้จะขอยกมากล่าวถึงเป็นบางส่วน ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน(2532:337) ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงว่า การที่ระบบสังคม กระบวนการ แบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะในด้านใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจจะเป็นไปในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น

Henry Pratty Fairchild(1955:77 อ้างถึงในชุดา จิตพิทักษ์,2528:159) ให้คำจำกัดความการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ แบบแผน หรือรูปแบบสังคมซึ่งมีการผันแปรไป หรือ มีการเปลี่ยนแปลงไป เป็นคำศัพท์รวมหมายถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทุกๆ อย่าง กระบวนการทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจก้าวหน้าหรือถดถอยหลังก็ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว มีการวางแผนการไว้ หรือเปลี่ยนแปลงโดยไม่มีแผนการ เป็นการเปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวหรือหลายทิศทาง อาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษก็ได้

Kingsley Davis (1949:622 อ้างถึงในชุดา จิตพิทักษ์, 2528:160) ให้คำจำกัดความการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคม กล่าวคือ เกิดการ

เปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน้าที่ของสังคม ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นแต่เพียงส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

งามพิศ สัตย์สงวน(2543:7) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยยึดบรรทัดฐานสังคมเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นความแตกต่างในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนที่เข้าสัมพันธ์กัน ความแตกต่างในบทบาทของผู้เข้าสัมพันธ์ และความแตกต่างในเป้าหมายหรือกาทำหน้าที่ของสถาบันสังคม

สุริชัย หวันแก้ว(2544:156) ได้กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวและการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคม นั้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบท ชาวเมือง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวนี้ย่อมเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคลและในระดับสถาบันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว เครือญาติ การสมรส การครองเรือนหรือสถาบันการเมืองเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ได้

ลมเพียร เกษมทรัพย์(2541:2) ได้กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนรูปแบบของโครงสร้างทางสังคมและพฤติกรรมทางสังคม ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงจากระบบครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว การเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองจากระบบการเมืองเผด็จการเป็นระบอบประชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากระบบเกษตรกรรมเป็นระบบอุตสาหกรรม เป็นต้น

วัชรา คลายนาท(2530:184) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคม และระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคม

จากความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลาหนึ่งเปลี่ยนแปลงไปสู่อีกระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนั้นยังเป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างและหน้าที่ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคมในการติดต่อการกระทำระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม

3.3 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม(Culture Change)

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ได้มีนักสังคมวิทยา ให้ความหมายไว้ ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน(2532:99) ได้อธิบายไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมของประชาชาติ หนึ่งๆ ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม 2 ประเภทนี้เป็นไปไม่เท่ากัน โดยทั่วไปวัฒนธรรมที่มีใช้วัตถุเปลี่ยนแปลงช้ากว่า นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงอาจจะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติหรือโดยการวางแผนก็ได้

Kingsley Davis (1949:622 อ้างถึงในชูดา จิตพิทักษ์, 2528:160) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทุกอย่างที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมทุกสาขา เช่น ศิลปะ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีวิทยา ปรัชญา ฯลฯ เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและกฎเกณฑ์ของการจัดระเบียบทางสังคม

วัชรวิภา คลายนาท(2530:184) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ สิ่งประดิษฐ์ของสังคมทั้งที่เป็นวัตถุและมีใช้วัตถุ ซึ่งได้แก่ ภาษา ศิลปะ ศิลธรรม ดนตรี ประเพณี ฯลฯ

งามพิศ สัตย์สงวน(2543:7) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง ความแตกต่างในระบบวัฒนธรรมหรือเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรม เช่น การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัวและเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง การขัดเกลาทางสังคมและการศึกษา ระบบศาสนาและความเชื่อ ระบบการแพทย์และสาธารณสุข ระบบการสื่อสาร ศิลปะและนันทนาการ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังหมายถึง ความแตกต่างในองค์ประกอบย่อยของระบบวัฒนธรรม เช่น ความแตกต่างในค่านิยม ความเชื่อ อุดมการณ์ ประเพณี พิธีกรรม สัญลักษณ์ สถานภาพและบทบาท โลกทัศน์ รวมทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุด้วย เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับในเวลาที่แตกต่างกันไป

สนิท สัมครการ(2525:2) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระยะยาว แบบแผนธรรมเนียมประเพณี วิธีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมใดสังคมหนึ่ง

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์(2521:14) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้าน(folkway) หรือจารีต(moral) กฎหมาย ศาสนา สิ่งประดิษฐ์ และอื่นๆ ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยม การที่วัฒนธรรมเน้นอยู่ที่ความเชื่อที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์และกระตุ้นให้มนุษย์นั้นแสดงพฤติกรรมออกมา สรุปได้ว่าพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้นๆ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมส่วนมากเกิดจากการประดิษฐ์ และการกระจายผลต่างๆที่เกิดจากการนำสิ่งประดิษฐ์หลายอย่างมาใช้ ไม่ว่าจะผลนั้นจะมากหรือน้อย รวมทั้งการแพร่กระจายความคิดและการปฏิบัติต่างๆ เหล่านี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

สุวิชัย หวันแก้ว(2544:156-157) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้น และที่สำคัญก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านค่านิยม บรรทัดฐานและระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ในสังคมนั้นๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์มักจะต้องใช้เวลานานและยากเย็นกว่า ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนของค่านิยมจากสภาพและบทบาทชายเป็นใหญ่ มาเป็นหญิงและชายเท่าเทียมกัน ค่านิยมในการเลือกคู่ การแต่งงาน เป็นต้น

จากความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่กล่าวมาข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นทั้งที่เป็นวัตถุ เช่น สิ่งของเครื่องใช้ สิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เป็นต้น และมีใช้วัตถุ เช่น ระบบค่านิยม บรรทัดฐาน เป็นต้น ซึ่งทำให้แบบแผน วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

กล่าวโดยสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมองที่โครงสร้างหน้าที่ของระบบสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมองที่วิถีชีวิต ระเบียบแบบแผนและระบบความคิดที่เปลี่ยนไปจากเดิมเราอาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นการศึกษาเรื่องของปรากฏการณ์ ที่เกิดขึ้นในสังคมเรื่องเดียวกันแต่มองได้สองแง่ เปรียบเสมือน

กระดาษแผ่นเดียวมีอยู่สองหน้า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมก็มีผลต่อสังคมเช่นกัน(สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2536:24)

การเปลี่ยนแปลงอาจแยกได้เป็น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเน้นในเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม และที่ชัดเจนคือ การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของสังคม เช่น จำนวนประชากร กลุ่มสังคม ประชากรมีการศึกษาสูงขึ้น ฯลฯ ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีขอบเขตกว้างขวางมาก เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงของระบอบการปกครองจากเผด็จการเป็นประชาธิปไตย การมีปฏิสัมพันธ์กันของผู้คน และพฤติกรรมในการปฏิบัติต่อสังคมก็จะเป็นไปในลักษณะมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองสามารถแสดงความคิดเห็น และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่นถ้ามีเหตุผลดีกว่า ฯลฯ ในทำนองเดียวกัน เมื่อสังคมเปลี่ยนไป เช่น การเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง กรอบหรือแบบแผนที่ใช้ในการดำเนินชีวิตก็ต้องเปลี่ยนไปด้วย วิธีการติดต่อสัมพันธ์กันก็จะเป็นทางการมากขึ้น ผู้คนนิยมวัตถุมากขึ้นกว่าเดิม ความผูกพันกันทางจิตใจลดลง เป็นต้น

เป็นการยากที่จะแยกอธิบายเรื่องของวัฒนธรรมและสังคม ตัวอย่างเช่น การที่คนไทยมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น กล่าวได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่จะกล่าวว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมก็ไม่ผิดเพราะเป็นการกำหนดหรือสร้างวิถีชีวิตแบบใหม่ขึ้น ดังนั้นในการอธิบายโดยทั่วไป ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจึงกล่าวรวมกันไป

3.4 ทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural and Functional Theory) นักสังคมวิทยาที่เชื่อถือทฤษฎีนี้คือ Parsons ทฤษฎีนี้มองสังคมส่วนรวมว่าเป็นระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนหรือระบบต่างๆ ที่ยึดเหนี่ยวและมีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นหรือเริ่มต้นได้ในทุกส่วน และส่งผลสะท้อนไปยังส่วนอื่นๆ ซึ่งต้องถูกกระทบกระเทือนไปด้วย ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมเป็นระบบหนึ่ง ระบบนี้จำเป็นจะต้องดำรงอยู่ตลอดไป แม้ว่าบุคคลจะมีการ

เปลี่ยนแปลงเสมอ เนื่องจากกฎธรรมชาติ เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การที่สังคมดำรงอยู่ได้ สังคมจะต้องมีโครงสร้างทำหน้าที่สำคัญต่างๆ ในสังคมทุกสังคม จะต้องสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ กำหนดสิทธิหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ ให้ปฏิบัติตาม มีการสร้างระเบียบเรื่องต่างๆ สังคมจึงมีความจำเป็นที่ต้องมีสถาบัน และสถาบันก็จะทำหน้าที่ในการช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ของสมาชิกในสังคม

โดยปกติแล้วสังคมจะอยู่ในสภาพที่สมดุล กล่าวคือ ทุกส่วนหรือทุกสถาบันจะปรับตัวเข้าหากันตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่สถาบันก็จะทำหน้าที่ของตัวเอง แต่ก็ต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่าไม่มีสถาบันใดที่จะทำหน้าที่ได้โดยสมบูรณ์

3.5 ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ศิริรัตน์ แอดสกุล(2545:80-81) ได้กล่าวถึงลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งเพียงอย่างเดียว แต่มีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น อุดมคติ เทคโนโลยี ศาสนา ค่านิยม เศรษฐกิจ ประชากร เป็นต้น
2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม อาจเป็นไปอย่างช้าๆ หรือเป็นไปอย่างรวดเร็วก็ได้ ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ปัจจัยที่เป็นแรงเสริมหรือด้านการเปลี่ยนแปลง เช่น ความเชื่อเดิม ความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตแบบเดิม จะทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปได้ช้า แต่ที่แน่นอนก็คือ สังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นตลอดไป
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เปรียบเสมือนภาพถ่ายปรากฏการณ์ทางสังคมในระยะหนึ่ง ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนั้นจะไม่ปรากฏในลักษณะรูปแบบเดิมอีก
4. พฤติกรรมของแต่ละบุคคลย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของสังคม จะมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากขึ้น
5. พฤติกรรมผิดสังคม หรือพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานของสังคมย่อย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะสังคมย่อมจะต้องมีการปรับตัวอย่างใด

อย่างหนึ่ง เช่น การไม่ยอมรับการปกครองแบบเผด็จการของผู้คนในระยะใด ก็จะทำให้สังคมต้องปรับรูปแบบการปกครองใหม่

6. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สังคมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงตลอดไป
7. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นจากการกระทำต่อกันทางสังคม และคนเราจะมีปฏิกริยาโต้ตอบกัน เช่น ลูกจ้างเรียกร้องสวัสดิการเพิ่ม ถ้านายจ้างปฏิบัติตามก็จะมี การเปลี่ยนแปลง โดยทั่วไปแล้วกระบวนการทางสังคม (Social Movement) ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
8. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมย่อมมีทิศทาง และเป้าหมายอย่างน้อยที่สุดก็เปลี่ยนจากของเก่าไปเป็นของใหม่ เราจะทราบทิศทางของการเปลี่ยนแปลงได้ ถ้าเราสามารถทราบเป้าหมาย(Goal) และอุดมการณ์(Ideology) ของสังคมหรือรัฐบาล หรืออาจสังเกตได้จากนโยบายของรัฐบาล เช่น ถ้ามีการสนับสนุนโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น มีการสนับสนุนการเรียนการสอนวิชาช่างอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น มีการปลูกฝังความสนใจ สร้างศรัทธาในงานอุตสาหกรรม อนาคตต่อไปของสังคมนั้นก็จะกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม

3.6 สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

นักสังคมวิทยาได้ให้ความสนใจอย่างมากต่ออิทธิพลของการประดิษฐ์คิดค้นและการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ซึ่งมีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แต่สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีมากมาย แม้แต่สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และปัจจัยทางชีววิทยา ก็มีผลทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตาม มูลเหตุต่างๆที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงพอจำแนกได้ดังนี้ (ณรงค์ เสงี่ยมประชา, 2541:210-212)

1. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ(Physical environment) ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ สภาพดินฟ้าอากาศ สถานที่ตั้งของสังคม สิ่งเหล่านี้จะสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น ถ้าทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ จะช่วยให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้มากกว่าสังคมที่ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ ถ้าในแหล่งใดเกิดความแห้งแล้งอดอยากยากจน หรือถ้าแหล่งใดเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ก็อาจก่อให้เกิดการอพยพจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง ทำให้ผู้ที่อพยพไปจำเป็นต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับสังคมใหม่ได้ ในส่วน

- ของสถานที่ตั้งของสังคมก็จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น สังคมที่ต้องอยู่บริเวณทางผ่าน บริเวณศูนย์กลางทางการค้า ย่อมมีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงได้มาก
2. การเปลี่ยนแปลงทางประชากร เช่น การกระจายตัวของประชากรและขนาดของประชากร ในกรณีประชากรเพิ่มมากขึ้น อาจมีผลต่อความต้องการทางอาหาร ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องมีการผลิตเพิ่มขึ้น ต้องการสิ่งบริการต่างๆเพิ่มขึ้น กิจการอุตสาหกรรมก็อาจเกิดขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้คนเปลี่ยนไป สังคมเปลี่ยนไป ในส่วนของการกระจายตัว ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในด้านการอพยพโยกย้ายจากชนบทไปสู่เมือง หรือจากเมืองไปสู่ชนบท ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ผู้คนมีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น การติดต่อสัมพันธ์กันมีลักษณะเป็นทางการมากขึ้น กลุ่มปฐมภูมิมีความสำคัญน้อยลง
 3. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน สังคมที่มีการติดต่อกับสังคมอื่น จะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและเป็นไปได้เร็วกว่า การติดต่อสัมพันธ์กันอาจมีหลายรูปแบบ เช่น การเดินทางไปมาหาสู่กัน การสื่อสารการโฆษณาประชาสัมพันธ์ การบังคับทางการเมือง ฯลฯ ชื่อนำสังเกตอย่างหนึ่งที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคม คือ ถ้าสังคมใดมีความเจริญก้าวหน้าในการสื่อสารคมนาคม สังคมนั้นมักจะเป็นศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
 4. ระบบชนชั้น สังคมที่การกำจัดชนชั้นจะไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง และสังคมที่ยึดถือบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้นำและมีความสำคัญสูงสุด หรือสังคมยกย่องผู้อาวุโสก็จะไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าสังคมให้ความสำคัญกับแต่ละบุคคลหรือยอมรับนับถือในความสามารถของแต่ละบุคคล ก็จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า
 5. ทศนคติและค่านิยม ในสังคมที่ยึดมั่นในสิ่งเดิม เช่น ยกย่องบุชบาบรรพบุรุษ ชื่นชมในอดีตของตนและการเชื่อฟังผู้อาวุโส การเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปอย่างช้าๆ เพราะเขาอาจมีความรู้สึกกว่าแนวปฏิบัติเดิมเป็นบรรทัดฐานที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด และยึดถือเป็นคัมภีร์
 6. การเล็งเห็นความจำเป็น ถ้าคนในสังคมนั้นมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงก็จะนำไปสู่ความต้องการจัดหาสิ่งของนั้นๆ เช่น เมื่อการคมนาคมขนส่งไม่อาจบริการประชาชนได้อย่างดี ก็อาจจะมีระบบขนส่งมวลชนขึ้น หรือเมื่อมีการขยายเมืองทำให้ผู้คนเกิดความจำเป็นในสาธารณสุข การสาธารณสุขโรค ฯลฯ หรือเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมมากขึ้น อาจต้องมีการจัดระบบโรงงาน กฎหมายโรงงาน

7. นโยบายของผู้นำสังคม ในสังคมใดถ้ามีผู้นำนโยบายที่สนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ประเทศเจริญก้าวหน้า สังคมนั้นหรือประเทศนั้นก็จะมี การเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วตามเป้าหมายและนโยบายนั้น
8. ระดับความรู้และเทคโนโลยี ถ้าสังคมนั้นผู้คนมีความรู้ความสามารถ ก็สามารถที่จะประดิษฐ์คิดสร้างสิ่งของเครื่องใช้และแบบแผนในการจัดกิจกรรมต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น เมื่อมนุษย์มีความรู้เกี่ยวกับอิเล็กทรอนิกส์ถึงระดับหนึ่ง ก็จะสามารถประดิษฐ์เครื่องคอมพิวเตอร์ หรือเมื่อมีความรู้เกี่ยวกับเรื่อง การแตกตัวของสารกัมมันตภาพรังสีถึงระดับหนึ่ง ก็สามารถสร้างระเบิดปรมาณูได้สำเร็จ
9. ความล้ำทางวัฒนธรรม เมื่อวัฒนธรรมด้านใดด้านหนึ่งล้ำกว่าอีกด้านหนึ่ง ก็จะทำให้คนเราจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อให้วัฒนธรรมทั้งสองประเภทใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตได้ เช่น ถ้ามีเครื่องจักรแต่ใช้ไม่เป็น ผู้คนก็ย่อมต้องชวนหาวิธีการใช้เครื่องจักรให้เกิดประโยชน์
10. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมนุษย์มีความต้องการอาหารและปัจจัยอื่นๆ ในการดำรงชีวิต และความต้องการในสิ่งนั้นๆ ไม่สิ้นสุด ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความต้องการทางเศรษฐกิจจึงเกิดขึ้น นอกจากนั้นปัญหาการขึ้นลงทางเศรษฐกิจย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้วย
11. ปัจจัยทางอุดมการณ์ เช่น เพื่อต้องการให้สังคมของตนเป็นสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมนานาชาติ ก็จะก่อให้เกิดการเตรียมปัจจัยพื้นฐานเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไปตามเป้าหมายตามอุดมการณ์ของสังคม

ศิริรัตน์ แอดสกุล(2545:82) กล่าวว่า สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอาจจำแนกออกเป็นสาเหตุสำคัญๆ ได้ 3 ประการดังนี้

1. เนื่องจากปัญหาและความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีวันสิ้นสุด มนุษย์มีความต้องการและประสบกับปัญหาต่างๆ ตลอดชีวิต ดังนั้น จึงคิดสร้างสรรค์หรือปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมเครื่องมือเครื่องใช้ และวิถีการดำเนินชีวิตให้เหมาะสม เพื่อสนองความต้องการและแก้ปัญหาต่างๆ เช่น เมื่อมีความต้องการเสื้อผ้ามากขึ้นก็จะประดิษฐ์เครื่องปั่นด้าย เครื่องทอผ้า คิดวิธีการตัดเย็บเสื้อผ้า เพื่อผลิตให้พอเพียงกับความต้องการ หรือเมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับการขนส่งก็คิดสร้างยานพาหนะที่มีคุณภาพสูงขึ้น มีขนาดใหญ่ขึ้น บรรทุกได้มากขึ้น ไปได้เร็วขึ้น และถ้าอาหารผลิตไม่เพียงพอก็คิดเทคโนโลยีใหม่ๆ ขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ถ้าต้องการผลิตข้าวให้ได้มากขึ้นก็อาจผลิตปุ๋ย

ปรับปรุงพันธุ์ให้มีคุณภาพดีขึ้น ให้ผลผลิตสูงขึ้น ทนต่อความแห้งแล้ง ทนต่อศัตรูพืชสูงขึ้น

2. เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น อากาศร้อนมากขึ้น ซึ่งอาจเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่า พื้นดินแห้งแล้งกลายเป็นทะเลทราย เป็นผลให้มนุษย์จำเป็นต้องเปลี่ยนอาชีพจากที่เคยทำการเพาะปลูก อาจต้องมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ เปลี่ยนวิถีในการดำเนินชีวิต จากเคยอาบน้ำวันละหลายครั้ง อาจไม่มีน้ำจะอาบ จากที่เคยใช้เสื้อผ้ากันฝน ก็เปลี่ยนไปเป็นเสื้อผ้ากันฝุ่น
3. เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น ประเทศเพื่อนบ้านเขามีแฟชั่นใหม่ๆ เราก็อาจจะได้รับแฟชั่นนั้นๆ มาใช้บ้าง หรือในสังคมของตัวเองมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากร ประชากรเพิ่มขึ้น ความสัมพันธ์ของผู้คนก็อาจเป็นไปในลักษณะเห็นแก่ตัวมากขึ้น ความเอื้อเฟื้ออนุเคราะห์ต่อกันลดลง ดังนี้ เป็นต้น

3.7 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข(2536:28-29) กล่าวว่า ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แบ่งได้เป็น 2 ปัจจัย ดังนี้

1. ปัจจัยภายใน(internal or sociogenic factor) หมายถึง ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคม ซึ่งสามารถมองได้ 2 ลักษณะคือ
 - 1.1 ปัจจัยที่แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจกระทำการเปลี่ยนแปลง(manifest or intended) ได้แก่ กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social movement) การประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ (invention) การวางแผนทางสังคม การกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคม เช่น ผู้นำ ขบถ เป็นต้น
 - 1.2 ปัจจัยที่ไม่แสดงอย่างเปิดเผยหรือตั้งใจ ได้แก่ ความตึงเครียดภายในระบบสังคม และการขาดแคลนทรัพยากร ทำให้มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น
2. ปัจจัยภายนอก(external factor) เป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายนอกของสังคม ปัจจัยที่เห็นชัดก็คือ
 - 2.1 การเปลี่ยนแปลงลักษณะของประชากร ได้แก่ การย้ายถิ่นของประชากร ความแตกต่างขององค์ประกอบของประชากร เช่น อายุ เพศ และการศึกษา เป็นต้น

- 2.2 การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติที่เปลี่ยนไป เช่น ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด เป็นต้น
- 2.3 กลุ่มกระทบจากภายนอก ได้แก่ การล่าอาณานิคม และการโจมตีจากชาติอื่น
- 2.4 การยืมวัฒนธรรม ได้แก่ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชนชาติอื่น หรือการรับวัฒนธรรมอื่นมาใช้ วัฒนธรรมได้รับการยืมจากวัฒนธรรมทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

สุมล วังสินธ์ กล่าววว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมต้องอาศัยปัจจัย 2 อย่าง คือ

1. ปัจจัยภายใน ซึ่งมีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างรวดเร็ว คือ
 - 1.1 ประชากร การเพิ่มขึ้นของประชากรมีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะจำเป็นต้องเพิ่มผลผลิต เพื่อให้เพียงพอแก่ประชากร
 - 1.2 การคมนาคม การพัฒนาทางการคมนาคมขนส่ง ทำให้สะดวกต่อการติดต่อกับคนภายนอก และระบบอุตสาหกรรมอื่น
 - 1.3 การท่องเที่ยว เพราะจะทำให้มีการติดต่อกับนานาชาติประเทศที่ต้องการเห็นความสวยงาม ทางด้านภูมิศาสตร์ สถาปัตยกรรมของไทย เป็นต้น
 - 1.4 ระบบข่าวสารข้อมูลการสื่อสาร หากมีการพัฒนาที่ดี ชาวบ้านจะได้รับรู้ข่าวสารที่ทันสมัยอยู่เสมอ รวมทั้งเหตุการณ์ต่างๆ ของโลก
 - 1.5 สิ่งแวดล้อม การพัฒนาอุตสาหกรรมจำเป็นต้องทำลายสิ่งแวดล้อมบ้าง เพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบ ดังนั้น สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงจึงทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปด้วย
2. ปัจจัยภายนอก หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากเหตุการณ์ของโลก เพราะต้องปรับตัวเพื่อให้อยู่รอด ปลอดภัยของสังคม

ณรงค์ เส็งประชา(2541:213) กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงจะมีทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

1. ปัจจัยภายใน ได้แก่ จำนวนประชากร ประชากรที่เพิ่มขึ้น ย่อมทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยอื่นๆ เช่น การประดิษฐ์คิดค้นวิธีการผลิตใหม่ๆ เพื่อเลี้ยงประชากรที่เพิ่มขึ้น การขัดแย้งระหว่างกลุ่มเนื่องจากอุดมการณ์และความไม่เท่าเทียมกัน การนำการเปลี่ยนแปลงจากผู้นำสังคม และความ

เจริญก้าวหน้าหรือเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่ได้รับปัจจัยดังกล่าว ย่อมทำให้สังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

- ปัจจัยภายนอก จากที่สังคมหนึ่งได้ติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่นๆ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนหยิบยืมวัฒนธรรม ยิ่งในปัจจุบันที่การสื่อสารคมนาคมเจริญก้าวหน้า ผู้คนสามารถเดินทางได้วันละ 408,000 ไมล์ โดยทางอากาศ (McHale, 1972:3) ยิ่งช่วยสนับสนุนให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ปัจจัยภายนอกนี้รวมถึงการรับเอาเทคโนโลยีจากภายนอก การที่ถูกสังคมภายนอกรุกรานถูกปกครองโดยสังคมอื่น และสังคมนั้นได้เลียนแบบการดำเนินชีวิตจากอีกสังคมหนึ่ง

สุริชัย หวันแก้ว(2544:162-163) กล่าวว่า ในการพิจารณาปัจจัยอื่นเป็นมูลเหตุของการเปลี่ยนนักคิดและนักปรัชญา รวมทั้งคนทั่วไปมักจะกล่าวถึงปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ปัจจัยทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ เช่น บางคนเชื่อว่าภูมิอากาศอบอุ่นทำให้สังคมพัฒนาอุตสาหกรรมได้สำเร็จ นักเขียนทางวิทยาศาสตร์บางคนอ้างว่าการโคจรของดวงดาว เช่น ดาวหางฮัลเลย์มีผลต่อสังคมมนุษย์ หรือบางคนก็มุ่งแสดงว่า การเกิดจุดดับในดวงอาทิตย์มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบัน เป็นต้น ความคิดดังกล่าวเช่นข้างต้นเคยเป็นที่นิยมอยู่บ้าง แต่เนื่องจากขาดประจักษ์หลักฐานที่คงเส้นคงวาในทางวิชาการจึงมิได้ยึดถืออีกต่อไป
- ปัจจัยทางชีววิทยาซึ่งรวมถึง การถ่ายทอดทางพันธุกรรมของความสามารถทางปัญญา เช่น การกล่าวถึงบทบาทของกลุ่มเชื้อชาติบางชาติในการสร้างอารยธรรมของมนุษย์ ความเหนือกว่าและความด้อยกว่าของลักษณะทางชีววิทยาที่มีผลต่อความสามารถของสังคมในการเปลี่ยนแปลงเช่น ความเชื่อว่าเผ่าอารยันสามารถที่สุด ฯลฯ ปัจจุบันในทางวิชาการความสนใจต่อปัจจัยนี้แทบจะหมดความหมายไปแล้ว เพราะไม่มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์ แต่บางครั้งก็มีความเชื่อแบบนั้นแสดงออกมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีนโยบายของประเทศ เช่น นโยบายปกครองกีดกันแบ่งแยกผิว(Apartheid)ของรัฐบาลผิวขาวแห่งประเทศแอฟริกาใต้ นโยบายการส่งเสริมการมีบุตรในหมู่ปัญญาชน แต่คุมกำเนิดในหมู่ประชากรระดับการศึกษาต่ำของรัฐบาลสิงคโปร์ของนายลีควนยู เป็นต้น
- ปัจจัยทางการเมืองและการทหาร การศึกษาประวัติศาสตร์บางสำนักที่ผ่านมามากจะเน้นบทบาทของสงคราม การพิชิต บางทีก็เน้น การเปลี่ยนแปลงของสังคมว่าเกิดจากบทบาทของมหาบุรุษผู้นำ การพิจารณาเช่นนี้มีจุดอ่อนมาก เพราะถือเสมือนว่าสังคมเป็น

สัญญาณที่พลังต่างๆ โดยล้าพั้งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้เอง และละเลยการพิจารณาองค์ประกอบของสังคม เช่น กลุ่มค่านิยมทางสังคม สถาบันทางสังคม

4. ปัจจัยทางเทคโนโลยี เช่น การประดิษฐ์คิดค้นบางอย่างได้เกิดผลการเปลี่ยนแปลง เช่น การประดิษฐ์เครื่องจักรไอน้ำโดยเจมส์ วัตต์ โทรศัพท์ เครื่องพิมพ์ ระเบิดปรมาณู คอมพิวเตอร์ การใช้แสงเลเซอร์ เทคโนโลยีสารสนเทศ เป็นต้น โดยเฉพาะเทคโนโลยีสารสนเทศนั้นได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหาศาลในโลกยุคปัจจุบัน จนทำให้เรียกว่าโลกไร้พรมแดน
5. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เนื่องจากมนุษย์จะต้องทำมาหากิน ด้วยเหตุผลความต้องการทางเศรษฐกิจเหล่านี้เองมนุษย์อาจก่อการเปลี่ยนแปลงได้ เช่น เกษตรกรรม และ อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก
6. ปัจจัยศาสนาและอุดมการณ์ การคิด ความเชื่อ อุดมการณ์และศาสนา อาจเป็นปัจจัยต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ ตัวอย่างมักนิยมยกกันก็คือ ข้อที่ว่าจริยธรรมแบบโปรเตสแตนต์ เป็นรากฐานของกำเนิดระบบทุนนิยมในยุโรปตะวันตก
7. ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ชีตจำกัดด้านทรัพยากรและระบบนิเวศ อุบัติภัยด้านอุตสาหกรรม
8. ปัจจัยทางด้านสังคมวัฒนธรรม เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับรากหญ้า (Grassroot Movement) ขบวนการฟื้นฟูวัฒนธรรม

3.8 ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ศิริรัตน์ แอดสกุล(2545:84-85) กล่าวว่า ในปัจจุบันสังคมต่างๆมักจะได้รับเอาวิถีการดำเนินชีวิตจากสังคมอื่นที่ยอมรับกันว่าเจริญแล้ว เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคมของตน และสิ่งต่างๆที่รับเอามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและทำให้สังคมเปลี่ยนไปที่กล่าวถึงโดยทั่วไปได้แก่

1. การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง(Urbanization) จากเดิมที่สังคมไทยเป็นสังคมชนบท ผู้คนมากกว่าร้อยละ 80 เป็นชาวชนบท ได้ค่อยๆ เปลี่ยนไปเป็นคนเมือง อาศัยอยู่ในเมืองเพิ่มขึ้น ปัจจุบันมีชาวเมืองอยู่ประมาณร้อยละ 20 ของประชากรทั่วประเทศ
2. การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (Modernization) จากการมีการใช้เทคโนโลยีเบื้องต้น เช่น ใช้อุปกรณ์ ใช้เสียม ในการขุดดินเพื่อการเพาะปลูก ต่างตัวด้วยผ้าถุง นุ่งโจงกระเบนแล้ว

ค่อยๆ นำเอาเทคโนโลยีที่ดีกว่าเข้ามาใช้ มีการใช้รถไถดิน มีการใช้ปุ๋ยเพื่อการเพาะปลูก ในด้านการแต่งตัว ใช้ชุดสากลตามสมัยนิยม ใช้เครื่องสำอางเสริมความงาม

3. การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรม (Industrialization) จากการประกอบอาชีพทางการเกษตรตั้งแต่สมัยโบราณ สังคมไทยค่อยๆ เปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรม มีประชากรยึดอาชีพทางด้านอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น รายได้ประชาชาติจากผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น และมีรายได้สูงกว่าผลผลิตทางการเกษตรตั้งแต่ปี 2528 อีกทั้งยังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ
4. การเปลี่ยนไปสู่การทำงานระบบราชการ (Bureaucratization) มีการเปลี่ยนวิธีการทำงานอย่างไม่เป็นทางการ ไม่มีขั้นตอน ไม่มีกระบวนการ ไปเป็นการทำงานอย่างเป็นระบบ มีกระบวนการ ตัวอย่างเช่น ถ้าจะทำการค้าขายจะมีการจัดแยกสินค้าตั้งขาย ออกเป็นส่วนๆ จัดหาผู้รับผิดชอบในการขายสินค้าแต่ละส่วน ต้องทำบัญชีสินค้า บัญชีการเงิน ต้องกำหนดวันเวลาในการบริการลูกค้า ต้องจ่ายค่าตอบแทนให้ลูกจ้าง ฯลฯ ไม่ช่วยกันทำ แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้ ดังเช่นสมัยก่อน
5. การเปลี่ยนไปสู่สังคมประชาธิปไตย (Democratization) เป็นการเปลี่ยนแนวทางการใช้อำนาจอธิปไตยจากผู้ปกครองใช้อำนาจหรือยึดอำนาจอธิปไตย ไปเป็นให้อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน และมอบให้ผู้แทนใช้อำนาจ โดยที่อาจขออำนาจคืนเมื่อใดก็ได้ ถ้าเห็นว่าผู้ได้รับมอบใช้อำนาจอธิปไตยผิดเจตนาของประชาชน สังคมไทยกำลังมีแนวโน้มที่จะค่อยๆ เป็นประชาธิปไตยเพิ่มขึ้น

สุริชัย หวันแก้ว (2544:165-166) กล่าวว่า ในสังคมปัจจุบันมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่หลายกระบวนการ ณ ที่นี้มีความจำเป็นต้องจำแนกการเปลี่ยนแปลงเป็น 2 ประเภท คือ การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ กับ การเปลี่ยนแปลงร่วมสมัย

1. กระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ ได้แก่
 - 1.1 การทำให้เป็นเรื่องของโลก (Secularization) หมายถึง เรื่องหรือสิ่งซึ่งครั้งหนึ่งถือว่าศักดิ์สิทธิ์หรือเกี่ยวข้องกับศาสนา กลายเป็นเรื่องทางโลกที่สมาชิกของสังคมสามารถเข้าไปเกี่ยวข้องได้ ในสังคมสมัยก่อน ความเป็นไปต่างๆ ในสังคมถ้าจะถือกันว่าเป็นความประสงค์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ และฝ่ายศาสนาก็จะเข้าไปมีบทบาท ในสมัยต่อมาเมื่อความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการศึกษาของมนุษย์เจริญขึ้น มีการใช้หลักเหตุผล มนุษย์จึงรู้สึกว่เรื่องเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ในสังคมหลายๆ เรื่อง ไม่ใช่เรื่องของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่จะต้องเป็นเรื่องที่จะต้องให้หลักเหตุผลพิจารณาเป็นรายๆ ไป การ

เปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เป็นผลของกระบวนการทำให้เป็นเรื่องทางโลก และพบอยู่ทั่วไป
ในสังคมสมัยใหม่

1.2 Rationalization หมายถึง การยึดหลักเหตุผลและการจัดให้เข้าหลักเหตุผล กระบวน
วิธีการหรือผลของกระบวนการใช้เหตุผล หรือการตีความเรื่องเก่าที่ยังไม่ประจักษ์
ความจริงให้เข้าหลักเหตุผล รวมทั้งการปรับปรุงองค์การและกระบวนการผลิตตาม
หลักวิชา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานด้วยวิธีการต่างๆ เช่น จัดรูปองค์การใหม่
วางมาตรการประสานงาน ลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็นลง

1.3 การทำให้เป็นอุตสาหกรรม(Industrialization) หมายถึงกระบวนการพัฒนาการ
เทคโนโลยีโดยใช้วิทยาศาสตร์มาประยุกต์ในการขยายผลิตรวมขนาดใหญ่ด้วย
กำลังเศรษฐกิจเพื่อลดการค้ำอ้นกว้างใหญ่ โดยการใช้แรงงานที่ชำนาญเฉพาะ
อย่าง

1.4 การทำให้เป็นเมือง(Urbanization) หมายถึง กระบวนการที่ชุมชนกลายเป็นเมือง
หรือการเคลื่อนย้ายของผู้คน หรือการดำเนินการงานเข้าสู่บริเวณ หรือการขยายตัว
ของเมืองออกไปทางพื้นที่ การเพิ่มจำนวนประชากรหรือการดำเนินการต่างๆมากขึ้น
เราอาจรวมความหมายของกระบวนการนี้ได้ว่า การขยายวิถีชีวิตแบบชาวเมืองโดย
ผ่านการแพร่ของไฟฟ้า ถนนหนทางและสื่อมวลชนต่างๆ โทรทัศน์ และภาพยนตร์
ทำให้รสนิยมและความต้องการของชาวชนบทเปลี่ยนแปลงไปในทางที่คล้าย
ชาวเมืองมากขึ้น

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงร่วมสมัย ได้แก่

2.1 การทำให้เป็นประชาธิปไตย(Democratization) ประชาธิปไตย หมายถึง
กระบวนการแพร่ขยายของปรัชญาหรือระบบสังคมแบบหนึ่งที่เน้นการที่ประชากรมี
ส่วนร่วมและควบคุมกิจกรรมของชุมชนในฐานะเป็นตัวของตัวเอง โดยไม่คำนึงถึง
ลักษณะเฉพาะบุคคล ยศ สถานภาพหรือทรัพย์สินสมบัติ

2.2 การแพร่ของการจัดองค์การขนาดใหญ่(Bureaucratization)หมายถึง การแพร่ของ
ระบบบริหารงานโดยที่มีเจ้าหน้าที่ตามลำดับชั้น ซึ่งแต่ละคนต้องรับผิดชอบต่อ
ผู้บังคับบัญชาของตนเองโดยปกติมักจะมีปรากฏการณ์ในองค์การรัฐบาลในสวน
บริหารต่างๆ แต่ก็มีอยู่ในธุรกิจ การอุตสาหกรรม การเกษตร สหภาพแรงงาน
องค์การศาสนา และธนาคาร การที่มีกฎเฉพาะระเบียบตายตัวใช้ทั่วไปแล้ว อาจเป็น
ผลดีในทางป้องกันการเลือกปฏิบัติและเพิ่มประสิทธิภาพ แต่การยึดระเบียบอาจทำ
ให้งานล่าช้า เพราะผู้ปฏิบัติสามารถเลี่ยงความรับผิดชอบได้

- 2.3 กระบวนการสร้างคนชายขอบ(Marginalization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เหลื่อมล้ำมากยิ่งขึ้น โดยเกิดขึ้นขณะที่เกิดความเจริญเติบโตเจริญเติบโต เศรษฐกิจในระดับสูงเป็นผลดีมากแก่คนส่วนหนึ่งในเขตเมืองหรืออุตสาหกรรม แต่ทำให้คนอีกส่วนหนึ่งอยู่ห่างไกลจากการมีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ของการเปลี่ยนแปลงไปทุกที ตัวอย่างเช่น การพัฒนาเมืองให้เจริญในด้านต่างๆ ขณะเดียวกันกลับผลักดันให้คนที่ยากจนขึ้นแค้นต้องอพยพจากบ้านในชนบทไปรับจ้างในรูปแบบต่างๆ มากขึ้น รวมทั้งความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงสารสนเทศและความรู้(Digital Divide)
- 2.4 กระบวนการโลกาภิวัตน์(Globalization) หมายถึง การแพร่กระจายไปทั่วโลก การที่ประชาคมโลกไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใด สามารถรับรู้สัมพันธ์หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางซึ่งเนื่องมาจากการพัฒนาระบบสารสนเทศ การเปลี่ยนแปลงที่สืบเนื่องมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์มีทั้งด้านที่ลบ อย่างเช่น วิกฤตเศรษฐกิจที่ประเทศไทยประสบเมื่อปลายปี พ.ศ. 2540 ซึ่งต่อมาได้ลุกลามไปทั่วทั้งภูมิภาคเอเชีย ส่วนด้านที่เป็นบวกก็เช่น การที่หลายประเทศร่วมมือกันผลักดันประเด็นปัญหาสิทธิมนุษยชน และความยุติธรรมทางสังคมให้กลายเป็นระเบียบวาระระหว่างประเทศ

4. แนวคิดเกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

4.1 ความหมายของเทคโนโลยีสารสนเทศ

สารสนเทศ หรือ สารสนเทศ¹ เป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า Information ราชบัณฑิตยสถาน กำหนดให้ใช้ได้ทั้งสองคำ ในวงการคอมพิวเตอร์ การสื่อสารและธุรกิจ นิยมใช้คำว่า "สารสนเทศ" ส่วนในวงการบรรณารักษศาสตร์ สารนิเทศศาสตร์ ใช้ว่า "สารนิเทศ" ความหมายกว้างๆ หมายถึง ข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ต่างๆ ที่มีการบันทึกอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการ เพื่อนำมาเผยแพร่ และใช้ในงานต่างๆ ทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการค้า การผลิต การบริการ การบริหาร การแพทย์ การสาธารณสุข การศึกษา การคมนาคม การทหาร และอื่นๆ

เทคโนโลยีสารสนเทศ หรือ Information Technology ที่เรียกกันว่า IT นั้น เน้นถึงการจัดการในกระบวนการดำเนินงานสารสนเทศ หรือ สารนิเทศในขั้นตอนต่างๆ ตั้งแต่การแสวงหา การวิเคราะห์ การจัดระดับ การจัดการ และการเผยแพร่เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพความถูกต้อง ความแม่นยำ และความรวดเร็วทันต่อการนำมาใช้ประโยชน์

การรวบรวมจัดเก็บข้อมูลให้เป็นระบบจึงพัฒนามาเป็นฐานข้อมูลหรือ ที่เรียกว่า Data base โดยการใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ ซึ่งได้คิดค้นพัฒนาดีขึ้นเรื่อยๆ มาช่วยประมวลผล นอกจากนั้นเทคโนโลยีการสื่อสารโทรคมนาคมต่างๆ ที่พัฒนาขึ้นในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมระยะที่สามนี้ ทำให้การไหลบ่าของข้อมูลข่าวสาร และความรู้ต่างๆ ดำเนินไปทุกทิศทุกทาง ทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ จนเกิดกระแสสารสนเทศท่วมท้น (Information explosion) เมื่อยังมีสารสนเทศมาก การทำฐานข้อมูลก็ยิ่งมีความสำคัญและเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้งทำให้เกิดเครือข่ายสารสนเทศด้วย

นอกจากนี้ คำว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ ยังถูกจำกัดให้เข้าใจง่ายขึ้น ในบทเรียนวิชาคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศพื้นฐานระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ของสถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่า

¹ บทถอดคำบรรยายปาฐกถาพิเศษของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ : เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อประชาชน วันที่ 2 มิถุนายน 2538 ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพฯ

เทคโนโลยี หมายถึง การประยุกต์เอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ การศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ต่างๆ ก็เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติกฎเกณฑ์ของสิ่งต่างๆ และหาทางนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ ดังตัวอย่างเช่น ทราบเป็นสารประกอบของซิลิกอน เมื่อแยกสกัดเอาสารซิลิกอนบริสุทธิ์ และเจือสารบางอย่างให้เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่า สารกึ่งตัวนำ นำมาผลิตเป็นทรานซิสเตอร์และไอซี (Integrated Circuit: IC) ไอซีนี้เป็นอุปกรณ์ที่รวมวงจรรอิเล็กทรอนิกส์จำนวนมากไว้ด้วยกัน ใช้เป็นชิพซึ่งเป็นส่วนสำคัญของคอมพิวเตอร์

สารสนเทศ หมายถึง ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มนุษย์แต่ละคน ตั้งแต่เกิดมาได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ เป็นจำนวนมากจากข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏตามสื่อสิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ หรือแม้แต่การสื่อสารระหว่างบุคคล ภายในสมองมนุษย์ได้เก็บรวบรวมข้อมูลไว้มากมาย จึงมีข้อจำกัดในการจัดเก็บ การเรียกใช้ การประมวลผลและการคิดคำนวณ มนุษย์จึงสร้างเครื่องคอมพิวเตอร์ขึ้นทำงานแทนสมอง

เมื่อรวมคำว่าเทคโนโลยีสารสนเทศเข้าด้วยกัน จึงหมายถึง เทคโนโลยีที่ใช้จัดการสารสนเทศ เป็นเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องตั้งแต่การรวบรวมการจัดเก็บข้อมูล การประมวลผล การพิมพ์ การสร้างรายงานและการสื่อสารข้อมูล

อย่างไรก็ดี ศาสตราจารย์ ดร.ไพรัช ธัชยพงษ์ ผู้อำนวยการสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (2536) อธิบายถึงคำว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ ไว้ว่า

คำว่า สารสนเทศ เป็นคำที่แปลจากภาษาอังกฤษว่า Information ซึ่งพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับ Oxford ได้ให้คำนิยามว่า

"Information is that of which one is apprised or told; intelligence new"

ดังนั้น เราอาจจะเข้าใจคำว่าสารสนเทศมากขึ้นหากพิจารณาในเชิงปฏิบัติว่า "สารสนเทศได้มาจากข้อมูล" และ "เราแลกเปลี่ยนสารสนเทศซึ่งกันและกันโดยการติดต่อสื่อสาร"

คำว่า เทคโนโลยีสารสนเทศ จึงมีแหล่งกำเนิดมาจากเทคโนโลยีที่ทำหน้าที่ผลิต (Generation) ประมวล (process) และแผ่กระจาย (distribution) สารสนเทศ

นอกจากนี้ แผนพัฒนาสื่อสารมวลชน เทคโนโลยีสารสนเทศและโทรคมนาคม เพื่อการพัฒนาคนและสังคม (พ.ศ. 2542 – 2551) ยังได้ให้ความหมายของคำว่าเทคโนโลยีสารสนเทศ ไว้ดังนี้

เทคโนโลยีสารสนเทศ หมายถึง เทคโนโลยีทางคอมพิวเตอร์ การสื่อสารหรือเครือข่าย โทรคมนาคมที่เชื่อมต่อกัน และนำมาใช้ในการส่งและรับข้อมูล หรือจัดทำให้อยู่ในรูปแบบที่มีความหมายและความสะดวกต่อผู้รับสาร

4.2 ความสำคัญของเทคโนโลยีสารสนเทศ

เทคโนโลยีสารสนเทศได้รับการพัฒนามาตั้งแต่การกำเนิดของคอมพิวเตอร์เมื่อประมาณห้าสิบปีที่แล้ว ในระยะแรกมีการนำเอาคอมพิวเตอร์มาใช้เป็นเครื่องคำนวณ และต่อมาได้พัฒนาให้เป็นอุปกรณ์ในการจัดการข้อมูล นับตั้งแต่ การเก็บรวบรวมข้อมูลให้เป็นระบบไว้ในสื่อแบบต่างๆ เช่น แผ่นบันทึก แผ่นซีดี หรือเทป เป็นต้น และข้อมูลเหล่านี้จะถูกนำมาประมวลผลตามต้องการ เช่น แยกแยะข้อมูลเป็นกลุ่ม เรียงลำดับข้อมูล การคำนวณ และแสดงผลลัพธ์ออกมาเป็นตัวหนังสือ เป็นรูปภาพ เป็นเสียงฯ ซึ่งผู้ใช้ผลข้อมูลสามารถจัดทำสำเนาได้ง่ายและเป็นจำนวนมาก ด้วยวิวัฒนาการของเครื่องพิมพ์ระบบดิจิทัล และเครื่องถ่ายเอกสาร เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์ในสังคมจึงใช้ประโยชน์ของเทคโนโลยีสารสนเทศในการประมวลข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจดำเนินงานในชีวิตประจำวัน และจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ ที่ทำให้สามารถสร้างคอมพิวเตอร์ที่มีขนาดเล็กลง แต่ประสิทธิภาพสูงขึ้นได้ ดังนั้นเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์จึงได้รับความนิยมนำไปใช้งานกันอย่างแพร่หลาย และทำให้เกิดผลเกื้อหนุนในการพัฒนาสังคม การศึกษา เศรษฐกิจ และความมั่นคงของประเทศ

1. การใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อสร้างนวัตกรรมจากกระบวนการผลิตที่มีอยู่เดิมให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ หรือสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรการผลิตเดิม
2. การนำความรู้มาประยุกต์ใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาอาชีพและส่งเสริมคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคล และสังคม ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เพื่อการทำงานร่วมกัน

3. การนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนเช่น การใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน คอมพิวเตอร์ช่วยจัดการศึกษา จัดตารางสอบ คำนวณระดับคะแนน จัดชั้นเรียน ทำรายงานเพื่อให้ผู้บริหารได้ทราบถึงปัญหา และการแก้ไขปัญหาในโรงเรียนตลอดจนการใช้อุปกรณ์อื่นประกอบการเรียนรู้ด้วย วิทยทัศน์ เครื่องฉายภาพ เป็นต้น
4. การใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ในการผลิตสินค้าอุตสาหกรรม เพื่อเพิ่มผลผลิต ลดต้นทุน และเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงาน การใช้ข้อมูลข่าวสารเพื่อการบริหารและการจัดการตลอดจนการบริการลูกค้า เพื่อให้ซื้อสินค้าได้สะดวกขึ้น
5. การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้ข้อมูลภาพถ่ายดาวเทียม ลักษณะภูมิประเทศ ป่า ต้นน้ำ ลำธาร การติดตามข้อมูลสภาพอากาศ ข้อมูลคุณภาพน้ำในแม่น้ำต่างๆ ตลอดจนการจำลองรูปแบบสภาวะสิ่งแวดล้อมเพื่อปรับปรุงแก้ไข
6. การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการป้องกันประเทศ ด้วยการใช้เทคโนโลยี อาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่ ระบบควบคุม ระบบป้องกันภัย ระบบเฝ้าระวัง ล้วนแล้วแต่ใช้คอมพิวเตอร์ควบคุมการทำงานทั้งสิ้น

4.3 ความหมายของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ อันเนื่องมาจากพัฒนาการด้านคอมพิวเตอร์ที่ได้รับการพัฒนาในมีขนาดเล็กลง แต่มีพลังและสมรรถนะสูงขึ้น ด้วยเทคโนโลยีไมโครอิเล็กทรอนิกส์ และพัฒนาการการรวมตัว (Convergence) ของเทคโนโลยีโทรคมนาคม คอมพิวเตอร์ และวิทยุโทรทัศน์ โดยพัฒนาการของระบบดิจิทัล และเทคโนโลยีบีบอัดสัญญาณ (Compression Technology) ทำให้สามารถรับและส่งสัญญาณ text, graphic, audio, still & video images combined) ในรูปของมัลติมีเดีย (Multimedia) ได้อย่างรวดเร็วในปริมาณสูง นอกจากนี้ยังทำให้การต่อเชื่อมเครือข่ายคอมพิวเตอร์เคลื่อนที่ไปได้ด้วยคอมพิวเตอร์ Notebook และโทรศัพท์ไร้สายในระบบดิจิทัล ดังนั้น ระบบการจัดเก็บข้อมูลในคอมพิวเตอร์จึงถูกเผยแพร่ไปได้อย่างรวดเร็วและกว้างไกล ตามพัฒนาการเทคโนโลยีโทรคมนาคม และเทคโนโลยีวิทยุโทรทัศน์ อาจกล่าวได้ว่า

เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร หมายถึง กระบวนการจัดการสารสนเทศ โดยใช้เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ นับตั้งแต่การจัดเก็บข้อมูล การประมวลผล การสร้างรายงาน การพิมพ์ เพื่อการเผยแพร่ไปโดยใช้เทคโนโลยีสื่อสารโทรคมนาคมทั้งระบบสาย และระบบไร้สาย ตลอดจนการเผยแพร่ด้วยเทคโนโลยีสื่อสารมวลชน

จากความหมายของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารข้างต้น พอจะสรุปได้ว่าเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารนั้น จะครอบคลุมเทคโนโลยีหลัก 2 ประเภท คือ 1. เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ 2. เทคโนโลยีโทรคมนาคม ทั้งสองเทคโนโลยีนี้ทำให้เกิดการสื่อสารถ่ายทอดข้อมูลจากต้นกำเนิดไปยังแหล่งอื่นๆ ได้โดยอาศัยเทคโนโลยีเป็นตัวเชื่อมต่อ และยังก่อให้เกิดนวัตกรรมใหม่ๆ อีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารทางไกลผ่านดาวเทียม การประชุมทางไกล การเรียนการสอนทางไกล การเรียนการสอนด้วยอินเทอร์เน็ต

ครุฑิต มาลัยวงศ์ (2540) ได้อธิบายว่าอินเทอร์เน็ต เป็นเครือข่ายคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ที่สุดของโลกปัจจุบันนี้ อินเทอร์เน็ตเชื่อมโยงคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ทั่วโลกนับล้านเครื่องเข้าด้วยกัน คอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่เหล่านี้ยังเชื่อมโยงไปยังคอมพิวเตอร์ขนาดเล็กอีกมากมาย ทำให้มีผู้ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายอินเทอร์เน็ตอยู่ทั่วโลกหลายสิบล้านคน

ยีน ภู่วรรณ (2538:30) ได้เขียนถึงบทบาทสำคัญของอินเทอร์เน็ตต่อการศึกษา ไว้พอสังเขปดังนี้

1. การใช้เป็นระบบสื่อสารส่วนบุคคล โดยการใช้อิเล็กทรอนิกส์เมลล์ ซึ่งเป็นระบบที่ทำให้การสื่อสารระหว่างกันเกิดขึ้นได้ง่าย แต่ละบุคคลจะมีจุดหมายประจำ สามารถส่งข้อความถึงกันในระบบนี้สามารถนำมาใช้ประยุกต์ทางการศึกษาได้มาก เช่น การแจ้งผลสอบกับนักศึกษาผ่านทางอีเมลล์ การส่งการบ้าน การตอบโต้เรื่องบทเรียนต่างๆ ระหว่างอาจารย์กับนักศึกษา
2. ระบบข่าวสาร บนอินเทอร์เน็ตมีระบบข่าวสารในลักษณะเหมือนกระดานข่าวที่เชื่อมโยงถึงกันทั่วโลก ทุกคนสามารถเปิดกระดานข่าวที่ตนสนใจ สามารถส่งข่าวสารผ่านกลุ่มข่าวบนกระดาน และโต้ตอบข่าวสารได้
3. การค้นหาข้อมูล บนอินเทอร์เน็ตมีแหล่งข้อมูลขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงกัน และติดต่อกับห้องสมุดทั่วโลก ทำให้การค้นหาข้อมูลข่าวสารต่างๆ ทำได้รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ สามารถค้นหาตามคำหลักที่ต้องการได้

4. ฐานข้อมูลเครือข่ายใยแมงมุม (World Wide Web) เป็นฐานข้อมูลแบบเอกสารและรูปภาพ (hypertext) ที่มีข้อความและรูปภาพแบบมัลติมีเดียที่สามารถหาได้จากที่ต่างๆ ทั่วโลก
5. การพูดคุยแบบโต้ตอบหรือคุยเป็นกลุ่ม บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตสามารถเชื่อมต่อกันและพูดคุยกันได้ด้วยเวลาจริง ผู้พูดสามารถพิมพ์ข้อความโต้ตอบกันไม่ว่าจะอยู่ที่ใดบนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต
6. การแลกเปลี่ยนข้อมูลแบบ FTP (File Transfer) เป็นการย้ายโอนข้อมูลระหว่างกันเป็นจำนวนมาก เป็นการส่งข้อมูลปริมาณมากบนเครือข่าย
7. การใช้ทรัพยากรที่ห่างไกล ผู้เรียนอาจอยู่ที่บ้าน สามารถเรียกใช้คอมพิวเตอร์และทรัพยากรของมหาวิทยาลัย และยังสามารถขอใช้ทรัพยากรคอมพิวเตอร์ต่างมหาวิทยาลัยได้ เช่นกัน

บทบาทของอินเทอร์เน็ตที่มีต่อการศึกษา ทำให้เกิดรูปแบบของอินเทอร์เน็ตการศึกษา ดังที่ ฌอนอมพร ตันติพิพัฒน์ (2539:4-9) ได้สรุปไว้ดังนี้

1. การใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อการติดต่อสื่อสาร อภิปราย ถกเถียง แลกเปลี่ยน และสอบถามข้อมูลข่าวสารความคิดเห็นทั้งกับผู้สนใจศึกษาในเรื่องเดียวกันหรือกับผู้เชี่ยวชาญในสาขาต่างๆ
2. การใช้อินเทอร์เน็ตเพื่อการค้นหาข้อมูลในการเรียนรู้ด้วยตนเอง นักการศึกษาสามารถใช้บริการทางอินเทอร์เน็ตในการสืบค้นข้อมูล ศึกษาค้นคว้าและวิจัยได้หลายวิธีการด้วยกัน วิธีที่เป็นที่นิยมมากที่สุดในปัจจุบัน คือ ผ่านทางเว็ลด์ ไรด์ เว็บ นั่นเอง เพราะการที่เว็บนั้นรองรับข้อมูลในหลายๆ รอบแบบ(มัลติมีเดีย) และเชื่อมโยงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกันให้เราได้ศึกษาอย่างสะดวกสบาย
3. การใช้อินเทอร์เน็ตในหลักสูตรการศึกษา การใช้อินเทอร์เน็ตในหลักสูตรการศึกษาสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ
 - 3.1 การประยุกต์อินเทอร์เน็ตในการกิจกรรมการเรียนการสอนของหลักสูตรที่มีอยู่เดิม จากการสำรวจของวิทยาลัยครูแบงค์สตรีท (Bank Street College of Education) ในพ.ศ. 2536 พบว่า นักการศึกษาในสหรัฐอเมริกาได้ใช้อินเทอร์เน็ตในหลักสูตรกิจกรรมการสอนแตกต่างกันไป โดยกิจกรรมการสอนที่ได้ประโยชน์มากที่สุด และได้รับความนิยมมากที่สุด คือ การใช้อินเทอร์เน็ตในหลักสูตรกิจกรรมการสอน ในโครงการร่วม ระหว่างห้องเรียนจาก 2 โรงเรียนขึ้นไป เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลในวิชา

ทางวิทยาศาสตร์ ที่เกี่ยวกับการรับรู้ทางสังคมและที่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เพราะโครงการต่างๆ เหล่านี้ได้รวมเอากิจกรรมการเรียนรู้อื่นๆ เอาไว้ อาทิ เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ การค้นคว้าวิจัย การสอบถาม ปรีกษาผู้เชี่ยวชาญ การรับรู้ทางสังคม การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมทั้งระดับประเทศและระดับนานาชาติ และการเขียนรายงาน

- 3.2 การศึกษาทางไกล การศึกษาทางไกลผ่านอินเทอร์เน็ตคือการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ ซึ่งผู้สอนและผู้เรียนไม่จำเป็นต้องอยู่สถานที่เดียวกัน เป็นการช่วยจัดปัญหาทางด้านการขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญ และข้อจำกัดในด้านเวลา และสถานที่ของผู้เรียนและผู้สอน
- 3.3 การเรียนการสอนเกี่ยวกับอินเทอร์เน็ต การจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับอินเทอร์เน็ต ยังเป็นการส่งเสริมให้นักศึกษา ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อในลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น การอภิปราย ผ่านทางอีเมล การเสนอความคิดเห็นในกลุ่มสนทนา หรือจากการนำเสนอข้อมูลบนเว็บ เป็นต้น

4.4 ความสำคัญของเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร มีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครอง ดังนี้

1. การพัฒนาเศรษฐกิจบนฐานความรู้ (Knowledge Based Economy)

ในขณะที่ทั่วโลกประสบภาวะเศรษฐกิจถดถอย ประเทศที่พัฒนาหลายประเทศยังคงประสบความสำเร็จในการรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการสร้างเศรษฐกิจบนฐานความรู้ ซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจใหม่ที่ปรับเปลี่ยนการใช้ปัจจัยการผลิตจากแรงงานและทุนเป็นหลัก มาเป็นผลผลิตที่มีการใช้ประโยชน์จาก "สารสนเทศ" และ "ความรู้" ในระดับสูงมากขึ้น ก่อให้เกิดผลิตภาพ (Productivity) สูง มีนวัตกรรม (innovation) ใหม่เกิดขึ้น การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างก้าวกระโดด ยกกระดับความสามารถในการแข่งขันระหว่างประเทศท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้คุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมดีขึ้น

เศรษฐกิจบนฐานความรู้ สามารถนิยามกว้างๆ ได้ว่าเป็นเศรษฐกิจที่มีการผลิตความรู้ การกระจายความรู้ และการใช้ความรู้ เป็นตัวจักรสำคัญในการสร้างความมั่นคงให้กับระบบเศรษฐกิจ สร้างงานให้กับประชาชนอย่างทั่วถึง และสร้างความเจริญให้กับสังคม

2. การสร้างสังคมบนฐานความรู้ (Knowledge Based Society)

การที่สังคมหนึ่งๆ จะเป็นสังคมบนฐานความรู้ได้ สังคมนั้นจะต้องยอมรับในวัฒนธรรมการเรียนรู้ และการใช้ความรู้อย่างแพร่หลาย วัฒนธรรมการเรียนรู้เกิดขึ้นได้จากการพัฒนาการศึกษาอย่างต่อเนื่องทั่วถึง ตลอดจนการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชนด้วยการพัฒนาการทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อเพิ่มและกระจายโอกาสทางการศึกษา ช่วยลดความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจากเทคโนโลยีดิจิทัล (Digital Divide) ทั้งภายในประเทศ และระหว่างประเทศทั่วโลก ระหว่างผู้มีข้อมูลและผู้ไม่มีข้อมูล ผู้มีความรู้และผู้ไม่มีความรู้ให้ได้รับการพัฒนาเป็นแรงงานที่มีความรู้ (Knowledge Workers) อย่างเท่าเทียมกัน ความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ จะมีทั้งความรู้จากการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือเป็นรูปธรรม (Codified Knowledge) และความรู้ที่สั่งสมจากประสบการณ์ของบุคคล (Tacit Knowledge) เพื่อให้เกิดการผสมผสานความรู้ จนเกิดปฏิสัมพันธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม

3. การวางระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี (Good Governance)

การนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาใช้ในการบริหารงานภาครัฐ และการให้บริการของรัฐแก่ประชาชน (Electronic Government) ก็เพื่อให้สามารถสนองตอบหลักการสำคัญของระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี อันได้แก่

- 3.1 หลักความโปร่งใส ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ เงื่อนไขการให้บริการ ข้อมูลแผนงานโครงการที่จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนได้อย่างสะดวก รวดเร็ว
- 3.2 หลักความรับผิดชอบ ประชาชนสามารถติดตามความเคลื่อนไหวของการดำเนินงาน
- 3.3 ตามแผนงานโครงการต่างๆ ว่าเป็นไปด้วยความรับผิดชอบหรือไม่ คำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนเพียงใด
- 3.4 หลักความมีส่วนร่วม ประชาชนสามารถเสนอความคิดเห็นและความต้องการไปยัง website ของรัฐบาลได้ เป็นช่องทางรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน และอาจพัฒนาเปิดโอกาสให้ประชาชนออกเสียงลงประชามติในเรื่องต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประโยชน์ส่วนรวมของประชาชนด้วย
- 3.5 หลักความคุ้มค่า การนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการให้บริการของรัฐแก่ประชาชน จะทำให้การให้บริการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล อาทิ การทำบัตรประจำตัวประชาชน และการทำหนังสือเดินทาง ซึ่งรวดเร็วขึ้นมาก
- 3.6 หลักคุณธรรม การที่ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูล และตรวจสอบการทำงานของภาครัฐได้ จะส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมีระดับการทำงานมากขึ้น และกระทำโดยเปิดเผยสุจริต เพื่อประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

3.7 หลักนิติธรรม การตรากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร และกฎระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ด้วยความเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของสังคม ย่อมเป็นแนวทางที่ภาครัฐและภาคประชาชนซึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐบาลอิเล็กทรอนิกส์ จะร่วมมือกันปฏิบัติตามกฎหมาย เพื่อให้บรรลุผลการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี

5. แนวคิดเรื่องการยอมรับนวัตกรรม

ลำลี ทองธิว (2545:3) กล่าวว่าไม่ใช่ว่าสิ่งใหม่ๆ หรือความคิดใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นทุกอย่างจะเป็นที่ยอมรับใช้ในสังคม หรือมีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเสมอไป สิ่งใหม่ๆ สืบอย่างอาจมีเพียงอย่างเดียวที่ประสบผลสำเร็จในการเป็นที่ยอมรับ อีกเก้าอย่างอาจถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย และสิ่งใหม่ๆ อย่างเดียวที่ประสบความสำเร็จนั้น อาจเป็นที่ยอมรับในสังคมเพียงช่วงเดียวเท่านั้น ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าทำอย่างไรจึงสามารถทำให้สมาชิกในสังคมตระหนักถึงความจำเป็นของการยอมรับสิ่งใหม่ๆ เหล่านี้

5.1 กระบวนการยอมรับนวัตกรรม

นวัตกรรม (Innovation) หมายถึง การนำสิ่งใหม่ๆ ทั้งที่เป็นแนวคิด การกระทำ หลักการ เข้ามาใช้เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ทั้งนี้วัตกรมนั้นอาจเป็นสิ่งเก่าๆ ที่เคยใช้มาแล้วในอดีตแต่สามารถนำมาใช้แล้วได้ผลในปัจจุบัน

โรเจอร์ส์ และชูเมคเกอร์ (Rogers and Shoemaker, 1971 อ้างถึงในจรงค์ แจ้งยุบล ,2545 : 14-16) กล่าวว่าการศึกษาเกี่ยวกับนวัตกรรม เป็นกระบวนการทางจิตที่เกิดขึ้นโดยเริ่มตั้งแต่บุคคลได้รู้จักนวัตกรรมนั้นเป็นครั้งแรกจนถึงขั้นตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรม โดยบุคคลจะเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าจะยอมรับหรือไม่ ถ้ายอมรับเขาก็จะเริ่มใช้ของใหม่แทนที่ของเก่า ดังนั้นกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม จึงมีลักษณะพิเศษจากกระบวนการตัดสินใจทั่วไป และการยอมรับนวัตกรรมของบุคคลนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในทันทีทันใด แต่เป็นกระบวนการซึ่งต้องใช้เวลาและประกอบด้วยการดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นขั้นตอน กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ซึ่งเรียกว่าเป็น กระบวนการยอมรับ ได้รับการยืนยันจากคณะกรรมการสมาคมสังคมวิทยาชนบทแห่งสหรัฐอเมริกา ว่าประกอบด้วย 5 ระดับ ดังนี้

1. *ระดับรับทราบ* (Awareness Stage) เป็นระดับที่บุคคลรับทราบว่ามึนวัตกรรม แต่ยังไม่มีความรู้ในด้านข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นๆ ไม่สามารถแสวงหาข่าวสารเพิ่มเติมเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นๆ ได้
2. *ระดับสนใจ* (Interest Stage) เป็นระดับที่บุคคลเริ่มสนใจเกี่ยวกับนวัตกรรมโดยหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นๆ

3. **ระดับประเมินค่า (Evaluation Stage)** เป็นระดับที่บุคคลประมวลความคิดที่ได้รับเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นๆ และไตร่ตรองถึงผลดีผลเสียของนวัตกรรมว่ามีความเหมาะสมเพียงใด ก่อนตัดสินใจทดลองใช้หรือไม่
4. **ระดับทดลองใช้ (Trial Stage)** เป็นระดับที่บุคคลจะทดลองใช้นวัตกรรมในเขตจำกัดก่อนเพื่อดูผลที่เกิดขึ้นก่อนที่จะตัดสินใจยอมรับต่อไปหรือไม่
5. **ระดับการยอมรับ (Adoption Stage)** เป็นระดับที่บุคคลตัดสินใจที่จะใช้นวัตกรรมนั้นหลังจากได้พิจารณาถึงผลการทดลองแล้ว และยอมรับที่จะใช้นวัตกรรมนั้นต่อไป

โรเจอร์ส (Rogers, 1955 อ้างถึงใน จงรักษ์ แจงยุคล, 2545: 15) ได้สร้างแบบจำลองกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม ซึ่งประกอบด้วย 5 ขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจ ดังนี้

1. **ขั้นความรู้ (Knowledge)** กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมเริ่มต้นเกิดขึ้นเมื่อบุคคลได้สัมผัสรับรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมและหาข้อมูลทำความเข้าใจถึงหน้าที่ของนวัตกรรมนั้น ซึ่งในขั้นนี้แบ่งออกเป็น 3 ประการคือ
 - 1.1 การรู้จักนวัตกรรม (Awareness knowledge) รู้ว่ามีนวัตกรรมเกิดขึ้นมาแล้วและนวัตกรรมนั้นสามารถทำหน้าที่อะไรได้บ้าง
 - 1.2 รู้วิธีการใช้นวัตกรรม (How – to knowledge) เข้าใจการใช้นวัตกรรมอย่างถูกต้อง
 - 1.3 รู้หลักการของนวัตกรรม (Principle knowledge) เป็นความรู้เกี่ยวกับหลักการของนวัตกรรมและวิธีการทำงานของนวัตกรรม
2. **ขั้นจูงใจ (Persuasion)** ขั้นนี้เป็นการสร้างทัศนคติที่บุคคลมีต่อนวัตกรรมว่าชอบหรือไม่ชอบนวัตกรรม
3. **ขั้นตัดสินใจ (Decision)** ขั้นนี้บุคคลกระทำกิจกรรมซึ่งนำไปสู่การเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม
4. **ขั้นการนำไปใช้ (Implementation)** เป็นขั้นที่บุคคลยอมรับนำนวัตกรรมนั้นไปใช้
5. **ขั้นการยืนยัน (Confirmation)** เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม เมื่อบุคคลตัดสินใจที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมนั้นแล้ว บุคคลจะแสวงหาข้อมูล เพื่อเสริมแรงสนับสนุนการตัดสินใจของตน ผลจากการแสวงหาข้อมูลอาจทำให้บุคคลเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจของตนเมื่อได้รับข่าวสารที่ขัดแย้งกับข้อมูลเดิม

กาญจนา เกียรติประวัติ (ม.ป.ป.: 5-6) กล่าวว่า การที่เราจะรับนวัตกรรมได้เราต้องเปิดใจให้กว้าง กรรมวิธีที่คนเราจะยอมรับ และเปลี่ยนความคิดได้นั้น มีอยู่ 6 ขั้นตอนด้วยกัน

1. **ขั้นรับรู้ (Awareness)** คือการรับฟังเกี่ยวนวัตกรรมครั้งแรก
2. **ขั้นแสดงความสนใจ (Interest)** โดยการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องนั้น มีทัศนคติที่ดีต่อนวัตกรรม
3. **ขั้นประเมินค่า (Evaluation)** โดยพิจารณาว่านวัตกรมนั้นเหมาะกับความต้องการหรือปัญหาของตนหรือไม่
4. **ขั้นทดลอง (Trial)** ทดลองใช้ในวงแคบดูก่อนว่า นวัตกรรมนั้นๆ ใช้ได้หรือไม่ และอำนวยความสะดวกเพียงใด
5. **ขั้นรับไปใช้ (Adoption)** ตัดสินใจว่าจะรับไปใช้หรือไม่
6. **ขั้นบูรณาการ (Integration)** ยอมรับเอานวัตกรรมไปใช้ในระบบงาน

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า การตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมของบุคคลนั้น มีลักษณะเป็นกระบวนการ ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องเป็นขั้นตอน คือเริ่มที่บุคคลนั้นรับทราบหรือได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นก่อน จึงเกิดความสนใจ และพิจารณาว่านวัตกรมนั้นเหมาะสมกับความต้องการของตนหรือไม่ ถ้าพิจารณาแล้วว่าเหมาะก็จะทดลองใช้นวัตกรรมในวงจำกัดก่อน เมื่อเห็นว่าได้ผลดีจึงตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมนั้นและนำเข้ามาใช้เป็นส่วนหนึ่งของระบบงาน

5.2 ประเภทของผู้ยอมรับนวัตกรรม

โรเจอร์ส (Rogers, 1995 อ้างถึงใน ปราวีณยา สุวรรณรัฐโชติ, 2541) ได้แบ่งประเภทผู้ยอมรับนวัตกรรมไว้ 5 ประเภทดังนี้

1. **นักตร :** พวกชอบเสี่ยง (Innovators : Venturesome) กลุ่มพวกนี้มีลักษณะชอบเสี่ยง ชอบทดลองสิ่งใหม่ๆ มีความมั่นใจที่จะยอมรับความล้มเหลวในการใช้นวัตกรรม
2. **กลุ่มผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนผู้อื่น :** เอาใจใส่ (Early Adopters : Respect) กลุ่มนี้เป็นพวกที่รับเร็ว จึงมักเป็นพวกผู้นำทางความคิดมากที่สุด บุคคลอื่นๆ จะยอมรับนวัตกรรม

มักไปขอคำแนะนำเพื่อใช้เป็นแนวทางที่จะยอมรับต่อไป การเผยแพร่นวัตกรรมจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับคนกลุ่มนี้เป็นอย่างมาก

3. คนส่วนใหญ่ที่ยอมรับนวัตกรรมในระยะเริ่มต้น : รอบคอบ (Early Majority : Deliberate) กลุ่มคนเหล่านี้จะใช้เวลายาวนานกว่าคนสองกลุ่มแรกในการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม กลุ่มคนเหล่านี้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในสังคม แต่มิใช่ผู้นำในการใช้นวัตกรรมของสังคม
4. คนส่วนใหญ่ที่ยอมรับนวัตกรรมในระยะหลัง : ชี้สงสัย (Late Majority : Skeptical) เป็นกลุ่มที่เกิดการยอมรับช้าจะเกิดการยอมรับได้เมื่อมีการบังคับให้เปลี่ยนแปลง ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ อิทธิพลจากการเผยแพร่วัตกรรมและการได้รับแรงกระตุ้นจากเพื่อนๆ
5. พวกกล้าหลัง : ยึดมั่นประเพณี (Laggards : Traditional) เป็นกลุ่มสุดท้ายที่จะยอมรับนวัตกรรม เพราะมีลักษณะพิเศษที่สังเกตได้ว่ายึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของสังคม ไม่คบค้ากับคนต่างถิ่น การตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมเป็นไปได้ช้าด้วยอาศัยสิ่งที่เคยทำมาแล้วเป็นพื้นฐาน ดังนั้นการใช้นวัตกรรมของพวกกล้าหลังก็ต่อเมื่อนวัตกรรมได้แพร่หลายแล้วเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

ดังนั้นประเภทของผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมมีอยู่ 5 ประเภท ที่มีลักษณะแตกต่างกัน คือ กลุ่มนวัตกรรม กลุ่มที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนผู้อื่น กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ยอมรับนวัตกรรมในระยะต้น กลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ยอมรับนวัตกรรมในระยะหลัง และกลุ่มสุดท้ายที่จะยอมรับนวัตกรรมคือพวกกล้าหลัง อย่างไรก็ตามการยอมรับนวัตกรรมนั้น จะต้องเกี่ยวข้องกับกลุ่มบุคคลใหญ่ๆ อยู่ 3 กลุ่มตามที่ กาญจนา เกียรติประวัติ (ม.ป.ป. : 3) อธิบายว่าการยอมรับนวัตกรรมของบุคคลเปรียบเทียบกับปฏิกริยาลูกโซ่ มีบุคคล 3 ประเภทที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมนั้น โดยที่การยอมรับนวัตกรรมจะเริ่มที่บุคคลสำคัญของกลุ่มก่อน แล้วจึงขยายไปสู่บุคคลอื่นๆ และความสัมพันธระหว่างบุคคลทั้ง 3 กลุ่มนี้ อาจทำให้การยอมรับคล้อยตามหรือไม่ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแรงสนับสนุนจากชุมชน อิทธิพลของสถาบัน ความมั่นคงของชุมชน และการเผยแพร่วัตกรรม บุคคลทั้ง 3 ประเภทนี้ได้แก่

1. นวัตกรรม (Innovators) เป็นบุคคลที่มีลักษณะรอบรู้ เฉลียวฉลาด และข้อสำคัญคือกล้าเสี่ยงที่จะริเริ่ม ทำการเปลี่ยนแปลง หรือรับความคิดใหม่ได้รวดเร็ว ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ถ้านวัตกรรมคนใดเคยมีประวัติว่ายอมรับความคิดใหม่มาใช้แต่ไม่บังเกิดผล ความเชื่อถือของหมู่คณะก็จะลดน้อยลงไป

2. นักต่อต้าน (Resistors) บุคคลประเภทนี้อาจมีความเฉื่อยฉลาด รอบรู้ ถือหลักว่าทำงานอย่างปลอดภัยไร้ข้อผิดพลาดไว้ก่อน เพราะฉะนั้นเขาจะพยายามต่อต้านมิให้กลุ่มรับการเปลี่ยนแปลงใดๆ อยู่เสมอ เพราะมีลักษณะนิสัยไม่สู้งานเกรงกลัวภาวะหน้าที่หรือความรับผิดชอบที่อาจเพิ่มขึ้น
3. ผู้นำ (Leaders) โดยทั่วไปคนกลุ่มนี้ต้องการที่จะเป็นผู้เสนอแนวคิดที่ทันสมัย เขาจะชี้แจงนำหน้าระหว่างความคิดใหม่ของนวัตกรรม กับความคิดของนักต่อต้านก่อนที่จะตัดสินใจเสี่ยงยอมรับการเปลี่ยนแปลง โดยคำนึงถึงการแสวงหาวิธีการปรับปรุงประสิทธิภาพของงานอย่างจริงจัง

สรุปได้ว่า การยอมรับนวัตกรรมของบุคคลนั้นถือเป็นกระบวนการตัดสินใจของบุคคลซึ่งต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ ก่อนที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้นๆ ด้วยตัวของเขาเอง การยอมรับนวัตกรรมของแต่ละบุคคลใช้เวลาแตกต่างกัน การยอมรับนวัตกรรมจะเกิดขึ้นได้เร็วหรือช้าจะสัมพันธ์กับประเภทของผู้ยอมรับนวัตกรรมที่ถูกจัดออกเป็น 5 กลุ่มข้างต้น แต่อย่างไรก็ตามการยอมรับนวัตกรรมจะมีบุคคลเกี่ยวข้องอยู่ 3 กลุ่มที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม คือ นวัตกรรม นักต่อต้านและผู้นำ

5.3 คุณลักษณะของผู้ยอมรับนวัตกรรม

โรเจอร์ส (Rogers, 1995 อ้างถึงใน จงรักษ์ แจ่มยุคล, 2545: 18) ได้กล่าวถึงงานวิจัยจำนวนมากที่ได้ศึกษาพบตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับนวัตกรรม พบว่าบุคคลที่ยอมรับนวัตกรรมมีคุณลักษณะที่ประกอบด้วย สถานะทางเศรษฐกิจสังคม บุคลิกภาพส่วนตัวและพฤติกรรมการสื่อสาร สรุปได้ดังนี้

1. สถานะทางเศรษฐกิจสังคม (Socioeconomic Characteristics) มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่า ผู้ที่มีการศึกษาสูงและฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่า และมองว่านวัตกรรมนั้นสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตจะเกิดการยอมรับนวัตกรรมได้สูงกว่าผู้ที่ได้รับการศึกษาน้อย และด้อยฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม
2. บุคลิกภาพส่วนตัว (Personality Variables) เช่นไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งเก่าๆ รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นผู้ที่มีเหตุมีผลและมีทัศนคติที่ดีต่อการศึกษา มีความสามารถในการคิดและเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรม เป็นผู้ชอบเสี่ยงชอบการเปลี่ยนแปลง

3. พฤติกรรมการสื่อสาร (Communication Behavior) พฤติกรรมการสื่อสารดังต่อไปนี้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับนวัตกรรมได้เร็วขึ้น การมีส่วนร่วมในสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีการเดินทางต่างถิ่นบ่อยๆ มีโอกาสติดต่อเกี่ยวข้องกับตัวกลางการเผยแพร่ นวัตกรรม มีโอกาสใช้สื่อสารมวลชนและการสื่อสารกับบุคคล มีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมมากเพราะมีโอกาสแสวงหาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรม และการเป็นผู้นำทางความคิด

5.4 ปัจจัยในการยอมรับนวัตกรรม

การเผยแพร่หรือถ่ายทอดเป็นลักษณะหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงของสังคม มันเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม เมื่อความคิดใหม่ได้ถูกประดิษฐ์คิดค้นขึ้น การเผยแพร่ และการยอมรับหรือปฏิเสธ ทำให้เกิดผลที่ตามมาอย่างแน่นอน การเปลี่ยนแปลงของสังคมก็จะปรากฏขึ้น ดังนั้นการเผยแพร่ นวัตกรรมและเทคโนโลยีเข้าสู่สังคมใดๆ ก็ตามย่อมมีผลกระทบต่อสมาชิกของสังคมนั้น ๆ ซึ่งสมาชิกในสังคมอาจมีปฏิกิริยาโต้ตอบในลักษณะต่างๆ ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย ทั้งที่ยอมรับหรือไม่ยอมรับ นักการศึกษาจึงได้ศึกษาถึงสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรม ว่ามีสาเหตุหรือปัจจัยใดบ้างที่เกี่ยวข้อง

โรเจอร์ส (Rogers, 1995 อ้างถึงใน จงรักษ์ แจ่มยุคล, 2545:19) อธิบายว่า การยอมรับนวัตกรรมของสมาชิกในสังคมมีความสัมพันธ์กับอัตราการยอมรับ และนวัตกรรมแต่ละชนิดจะใช้เวลาในการยอมรับแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ตัวแปรที่มีผลต่อการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมได้แก่

1. คุณลักษณะของนวัตกรรม (Perceived Attributes of Innovations) คุณลักษณะของนวัตกรรมเป็นสิ่งสำคัญต่อการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม ถึงแม้ว่านวัตกรรมนั้นจะมีคุณค่าเพียงใด แต่ถ้าผู้ใช้ นวัตกรรมนั้นไม่เห็นคุณประโยชน์และความเหมาะสมที่จะนำมาใช้ นวัตกรรมนั้นก็อาจไม่ได้รับการยอมรับ การตกลงใจยอมรับนวัตกรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับ การพิจารณาคุณลักษณะของนวัตกรรมดังนี้
 - 1.1 ประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ (Relative advantage) คือ การที่บุคคลนั้นเห็นถึงคุณประโยชน์ของนวัตกรรม โดยพิจารณาจากประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ความสะดวก

เหมาะสมและความพอใจที่ทำให้เขาได้รับประโยชน์มากขึ้นกว่าเดิม เป็นส่วนประกอบในการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม

- 1.2 ความสอดคล้องกลมกลืน (Compatibility) คือ การที่นวัตกรรมจะเป็นที่ยอมรับเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับความเข้ากันได้ หรือไปด้วยกันได้ระหว่างตัวนวัตกรรมกับค่านิยม ความเชื่อ ประสบการณ์ และความต้องการของผู้ใช้
 - 1.3 ความยุ่งยากหรือความซับซ้อน (Complexity) นวัตกรรมใดที่ไม่ซับซ้อนไม่ยุ่งยากในการใช้ เข้าใจง่าย จะทำให้การยอมรับเกิดขึ้นได้รวดเร็วกว้างขวางยิ่งขึ้น
 - 1.4 ความสามารถทดลองใช้ (Trial ability) นวัตกรรมใดที่สามารถแบ่งส่วนไปทดลองใช้ในวงจำกัดก่อนได้เพื่อลดความเสี่ยงและความผิดพลาด เมื่อยกเลิกการทดลองใช้แล้วไม่เกิดผลกระทบเสียหายมากนัก นวัตกรรมนั้นจะมีผลต่อการยอมรับสูงขึ้น
 - 1.5 ความสามารถสังเกตได้ (Observability) นวัตกรรมใดที่สามารถเห็นผลสำเร็จของการใช้นวัตกรรมได้ชัดเจน สังเกตเห็นผลสำเร็จได้ง่าย การยอมรับจะมีมากกว่า นวัตกรรมที่เห็นผลได้ยากหรือช้ากว่า
2. ประเภทของการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม ประเภทของการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมสัมพันธ์กับอัตราการยอมรับถ้ามีผู้ร่วมตัดสินใจมากเท่าไร การยอมรับก็จะช้ามากขึ้นเท่านั้น
 - 2.1 การตัดสินใจส่วนบุคคล (Optional innovation – decisions) เป็นการตัดสินใจส่วนบุคคลที่จะเลือกยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม หรือการตัดสินใจของสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคมที่เห็นพ้องต้องกัน ซึ่งการตัดสินใจส่วนบุคคลนี้อาจขึ้นอยู่กับอิทธิพลของบรรทัดฐานในสังคมของเขาและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับผู้อื่นด้วย
 - 2.2 การตัดสินใจโดยคนส่วนใหญ่ (Collective innovation – decisions) หมายถึงการเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมที่เกิดจากความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้น หน่วยใหญ่ของสังคมต้องมีการตัดสินใจที่เหมือนกันหรือเข้ากันได้
 - 2.3 การตัดสินใจโดยผู้มีอำนาจ (Authority innovation – decisions) หมายถึงการเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมโดยขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจที่มีฐานะตำแหน่งสูงกว่าส่งผลให้บุคคลอื่นยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมไปด้วย แต่โดยทั่วไปแล้วอัตราการยอมรับนวัตกรรมจะเกิดขึ้นได้เร็วเป็นผลมาจากการตัดสินใจของผู้มีอำนาจ
 3. ช่องทางการติดต่อสื่อสาร (Communication Channels) ช่องทางการติดต่อสื่อสารเป็นกระบวนการที่ข่าวสารจากแหล่งไปยังผู้รับ ช่องทางการติดต่อสื่อสารที่ใช้ในการเผยแพร่ นวัตกรรมมีอิทธิพลต่ออัตราการยอมรับนวัตกรรม ช่องทางการติดต่อสื่อสาร เช่น การ

สื่อสารระหว่างบุคคล จากคนหนึ่งไปยังคนอื่นๆ ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อนบ้าน ช่องทางด้านติดต่อสื่อสารที่เป็นสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น ถ้าบุคคลได้รับความรู้และข่าวสารจากทางการสื่อสารเหล่านี้ จะมีผลทำให้บุคคลนั้นมีพฤติกรรมการยอมรับนวัตกรรม ในขณะที่บุคคลได้รับข้อมูลข่าวสารเป็นจำนวนน้อยจะมีแนวโน้มที่จะไม่ยอมรับนวัตกรรม

4. ลักษณะของระบบสังคม (Nature of the Social System) ระบบสังคม คือ กลุ่มชนที่รวมกันเป็นหน่วยของสังคม มีหน้าที่แตกต่างกัน และมีการร่วมกันแก้ปัญหาที่เป็นเป้าหมายร่วมกัน การแพร่ของนวัตกรรมในระบบสังคมมีความสำคัญมากเพราะโครงสร้างของระบบสังคมมีอิทธิพลต่อการยอมรับนวัตกรรมเป็นอย่างยิ่ง โครงสร้างของสังคมประกอบด้วย สถานภาพหรือตำแหน่ง บรรทัดฐานของสังคม การปกครองของหมู่คณะ พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมมีอิทธิพลต่อการยอมรับนวัตกรรมเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ถ้าสังคมนั้นเป็นสังคมที่มีความทันสมัย มีการพัฒนาเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ การใช้เหตุผล มีความเป็นพลโลกที่ไร้พรมแดน บุคคลในสังคมนั้นก็ยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่า สังคมที่มีลักษณะยึดติดกับประเพณี เกิดการลังเลไม่กล้าตัดสินใจ หากมีการยอมรับนวัตกรรมใดต้องอาศัยการตัดสินใจร่วมกัน ทำให้การยอมรับช้ากว่าบุคคลที่อยู่ในระบบสังคมที่ทันสมัย
5. การเผยแพร่ของตัวกลาง (Extent of Change Agents' Promotion Efforts) ตัวกลางการเผยแพร่วัตกรรม คือ บุคคลอาชีพต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมในการให้คำแนะนำ การกระตุ้น และให้ความเชื่อถือ ตัวกลางการเผยแพร่นวัตกรรมมีบทบาทหลายอย่าง เช่น ต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับประชากร ต้องรู้จักวินิจฉัยปัญหาของประชากร ต้องมีความสม่ำเสมอในการเป็นตัวกลางเผยแพร่ เป็นต้น บทบาทหลักของตัวกลางในการเผยแพร่วัตกรรม ก็คือ การอำนวยความสะดวก คอยช่วยเหลือในการแก้ปัญหา กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง คอยช่วยเหลือให้ผู้รับนวัตกรรมมีความมั่นใจที่จะใช้นวัตกรรมนั้นต่อไป

นิพนธ์ แจ้งเอี่ยม (2524: 126) กล่าวว่าการศึกษาที่บุคคลจะยอมรับนวัตกรรมหรือไม่นั้น มีองค์ประกอบดังนี้

1. บุคลากร หมายถึง บุคคลทุกคนที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรมนั้นๆ คือ การที่บุคคลจะยอมรับนวัตกรรมนั้นหรือไม่ เขาจะต้องพิจารณาแล้วว่านวัตกรรมให้ประโยชน์แก่เขามากน้อยเพียงใด

2. ความจำเป็นทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการยอมรับนวัตกรรมเป็นอย่างมากเพราะนวัตกรรมส่วนใหญ่ต้องใช้เวลาในการดำเนินการ
3. เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางวิชาการ สิ่งเหล่านี้จะช่วยกระตุ้นให้คนเรามีเจตคติที่ดีและยอมรับเอาสิ่งใหม่ๆ ได้ง่ายขึ้น เพราะวิทยาการใหม่ๆ ได้ถูกนำมาใช้สังคมมากขึ้นทำให้เกิดตัวอย่างและการเลียนแบบกันขึ้นภายในวงการต่างๆ ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้เกิดการยอมรับนวัตกรรมมากขึ้น
4. ความเชื่อดั้งเดิม ค่านิยม และประเพณีของสังคม มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมมากผู้นำนวัตกรรมเข้ามาใช้จึงควรศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นก่อนนำมาใช้ เพราะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกัน

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า การที่บุคคลจะยอมรับนวัตกรรมนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือปัจจัยหลายประการ เช่น ปัจจัยคุณลักษณะของตัวนวัตกรรม ต้องเป็นนวัตกรรมที่มีประโยชน์ เหมาะสมกับความต้องการของผู้ใช้ ใช้ง่าย ไม่ยุ่งยาก ศึกษาเข้าใจง่าย และสามารถสังเกตเห็นผลสำเร็จของการใช้ปรับปรุงการสอนโดยใช้นวัตกรรมได้ง่ายชัดเจน ส่วนด้านอื่นๆ เช่น การสนับสนุนการใช้นวัตกรรมของผู้บริหาร ครูต้องพัฒนาปรับปรุงการสอนโดยใช้นวัตกรรมต่างๆ นวัตกรรมใดที่ใช้แล้วประสบผลสำเร็จทำให้ครูอื่นๆ ให้ความสนใจ มีการฝึกอบรมติดตามผลการใช้นวัตกรรม มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการใช้นวัตกรรม ตัวกลางการเผยแพร่ต้องให้คำแนะนำส่งเสริมการใช้นวัตกรรม มีการเผยแพร่นวัตกรรมทั้งจากการสื่อสารระหว่างบุคคลและสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุกัญญา สุตบรรทัด (2539) ศึกษาวิจัยเชิงสำรวจความรู้ทัศนคติและการยอมรับของประชาชนต่อเทคโนโลยีสารสนเทศ พบว่า ความแตกต่างระหว่างกลุ่มอาชีพเท่านั้นที่ส่งผลกระทบต่อความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศ ส่วนเพศ รายได้ และความแตกต่างระหว่างจังหวัดไม่ส่งผลกระทบต่อความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีสารสนเทศ สำหรับทัศนคติของประชาชนก็พบว่า คนต่างจังหวัดจะมอง IT ในแง่บวก มากกว่าคนกรุงเทพฯ และนักการเมืองมีทัศนคติในเชิงบวกกับ IT มากที่สุด ส่วนอุปสรรคของการรับ IT คือ ไม่มีเงินซื้อเทคโนโลยี

เวรดี คงสุภาพกุล (2538) ได้ศึกษาเรื่องการใช้ระบบอินเทอร์เน็ตของนิสิตนักศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งเป็น สาขาวิชาที่ศึกษา การมีคอมพิวเตอร์ส่วนตัว ปริมาณการใช้ ความถี่ในการใช้ พบว่า สาขาวิชาที่ศึกษา เป็นเหตุผลสำคัญต่อการที่นิสิตตัดสินใจขอมีบัญชี เพื่อการเรียนรู้การใช้บริการ และยังรวมไปถึง การค้นคว้างานวิจัย หรือข้อมูลวิชาการ และค้นคว้าข้อมูลนักศึกษา ตลอดจนการคุยกับเพื่อน

การมีคอมพิวเตอร์ส่วนตัว มีความสัมพันธ์กับความบ่อยในการใช้ระบบ หรือการใช้งาน ทั้งในด้านการค้นคว้าเพิ่มเติมที่ห้องเรียนและการค้นคว้าข้อมูลที่บ้าน และปริมาณการใช้ค้นหาข้อมูลนิสิตนักศึกษา ในด้านปริมาณการใช้นั้น กลับไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้และทัศนคติต่อระบบอินเทอร์เน็ต

ความบ่อยในการใช้ระบบ พบว่าสัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนต่างสถาบัน หรือเพื่อนต่างประเทศ รวมไปถึงการค้นคว้าเพื่อศึกษาต่อ และการพิมพ์จดหมายข่าวหรืองาน มัลติมีเดีย แต่สำหรับการค้นคว้าข้อมูลด้านวิชาการ หรือการค้นคว้าข้อมูลห้องสมุดพบว่า นิสิต จะใช้บ่อยก็ต่อเมื่อต้องการ แลกเปลี่ยนข้อมูลกับเพื่อนต่างประเทศ หรือการค้นคว้าเพื่อศึกษาต่อ ส่วนการคุยกับเพื่อน นิสิตจะใช้บ่อยก็ต่อเมื่อต้องการแลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนต่างประเทศ หรือการพิมพ์จดหมายข่าว

สายชล บุรณกิจ (2541) ได้ศึกษาเรื่องบทบาทของเว็บไซต์ไทยในกระบวนการประสานสังคม เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ โดยใช้วิธีรวบรวมข้อมูลโดยการสืบค้นในเว็บไซต์ การสัมภาษณ์เจาะลึก และการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า เว็บไซต์ไทยมีบทบาทในการเชื่อมโยงประสานสังคมจริงด้วยการเสนอข่าวสารที่ทันต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทย มี

การติดต่อสื่อสารสองทางแบบต่อเนื่องระหว่างผู้ให้บริการกับ web master ทั้งยังก่อให้เกิดปรากฏการณ์ขยายฐานของสังคมด้วยการโฆษณาและประชาสัมพันธ์บนเว็บไซต์ ทำให้ฐานข้อมูลสมาชิกเพิ่มขึ้น การเชื่อมโยงข้อมูลแพร่กระจายออกไป ส่งผลด้านการตลาดให้เปิดกว้างกลายเป็นตลาดโลกาภิวัตน์ นอกจากนี้ ยังมีบทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยเสนอเนื้อหาทางด้านวัฒนธรรมที่มีความสอดคล้องกับตัวชีวิต ซึ่งได้แก่กรอบทิศทางรณรงค์วัฒนธรรมไทยอีกด้วย

ปราวีณยา สุวรรณรัฐโชติ (2541) ได้วิจัยเรื่องกรณีศึกษากระบวนการยอมรับเทคโนโลยีสารสนเทศในโรงเรียน พบว่า สภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโรงเรียนแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) การเปลี่ยนแปลงของโรงเรียน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านภาพลักษณ์และการเป็นที่ยอมรับของโรงเรียนต่อสังคม 2) การเปลี่ยนแปลงของครู ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทภาระหน้าที่ การติดต่อรับข้อมูลข่าวสารของครู 3) การเปลี่ยนแปลงของนักเรียน ได้แก่ การรู้จักสืบค้นข้อมูลจากแหล่งในโลกกว้าง สังคมส่วนตัวเป็นสังคมออนไลน์

กระบวนการยอมรับเทคโนโลยีสารสนเทศในโรงเรียน ผู้อำนวยการโรงเรียนเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงการสนับสนุนให้ครูเกิดการยอมรับเทคโนโลยีสารสนเทศ กระบวนการยอมรับสรุปได้เป็น 4 ชั้น คือ ชั้นความรู้ ชั้นการตั้งใจ ชั้นการตัดสินใจและชั้นการนำไปใช้ ส่วนครูจำแนกได้เป็น 5 กลุ่ม ระดับการใช้ได้แก่ 1) กลุ่มใช้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อนักเรียน เป็น "กลุ่มใจรัก" 2) กลุ่มแบบแผนเฉพาะตน เป็น "กลุ่มจำเป็นตามภาระหน้าที่" 3) กลุ่มพอใช้งานเป็น ซึ่งรวมถึง "กลุ่มคนรุ่นใหม่" และ "กลุ่มกลัวเป็นไดโนเสาร์" คือกลุ่มที่พร้อมจะยอมรับและกลัวจะล้าหลัง 4) กลุ่มเตรียมพร้อมที่จะใช้ เหมือนคนอื่นๆ เป็น "กลุ่มตามๆ เขาไป" และ 5) กลุ่มไม่ใช้ เป็น "กลุ่มเดินหนี" เทคโนโลยี

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการยอมรับเทคโนโลยีสารสนเทศของครูในโรงเรียนมีองค์ประกอบ 4 ด้าน คือ ลักษณะของนวัตกรรม สภาพสังคม ตัวบุคคล และการสนับสนุนจากผู้บริหาร